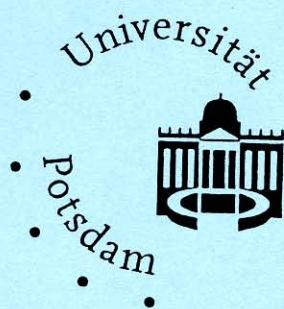


# **Podstupimske písinoski k Sorabistice**

## **Potsdamer Beiträge zur Sorabistik**

Nr. 4 • 2001

Hrsg. von Peter Kosta und Madlena Norberg



# Universität Potsdam - Institut für Slavistik

Erscheinungsjahr: 2001  
Druck: Universität Potsdam - Druckerei  
**ISSN** 1615-2476  
Technische Ausführung: Grzegorz Wieczorek

Die Reihe ist gefördert durch die Stiftung für das sorbische Volk.

**Peter Kunze**

**Serby w Dolnej Łužycy**

**Original: Peter Kunze**

**Die Sorben/Wenden in der Niederlausitz**

**Pšełožk: Uwe Gutšmidt**

**Wobżęlanje: Gerhard Mučík**



Die Reihe „Podstupimske pšinoski k Sorabistice – Potsdamer Beiträge zur Sorabistik“ veröffentlicht wissenschaftliche Beiträge zu Sprache, Literatur, Didaktik, Geschichte und Kultur bzw. Folklore des Niedersorbischen (Wendischen) bzw. Obersorbischen. Eine spezielle Aufmerksamkeit verdient die deutsch-sorbische sozio- und kontaktlinguistische Fragestellung unter besonderer Beachtung von sprach- und kulturbewahrenden Maßnahmen. Ein weiteres Anliegen der Reihe ist es, die sprachlichen, literarischen, historischen und kulturellen Beziehungen beider sorbischer Sprachen – Ober- und Niedersorbisch einschließlich der Dialekte – zu erforschen. Die einzelnen Bände erscheinen in einem nicht festgelegten Rhythmus.

Beiträge und Anfragen zu Bezugsmöglichkeiten sind zu richten an die Redaktionsanschrift:

Peter Kosta  
Madlena Norberg  
Universität Potsdam  
Institut für Slavistik  
Westslavische Sprachwissenschaft  
Postfach 60 15 53  
D - 144 15 Potsdam  
e-mail: pkosta@rz.uni-potsdam.de  
norberg@rz.uni-potsdam.de

## Pśedsłowo

Pśedlažece knigły su w přednem rěže myslone ako wucbny material za pśedmjať serbske stawizny. Woni mogu se pak teke wužywać wšuži tam, žožkuli serbski člowjek co něco zgoniš wo swojej historiji. Knigły měli se paralelnje z originalom wužywać, dokulaž wobrazowy material njejsmy mogali pśewzeš.

Pśełožk originalnego spisa awtora Peter Kunze "Die Sorben/Wenden in der Niederlausitz", kenž jo wujšeł w Ludowem nakładnistwje Domowina w lěše 2000 (2. nakład) jo ako seminarne žělo wugbał student dalejkublania wucabnikow na uniwersiše w Podstupimje w pśedmjaše serbščina Uwe Gutšmidt. Cete rěcne wobzělanje teksta a korektury pak jo w žurnem žěle wobstarał wucabnik dalejkublania kněz Gerhard Mučišk. Wobyma słuša naš wjeliki žěk. Žěk słuša teke Ludowemu nakładnistwoju za dowolnosć pśeloženja a awtoroju za samske pšízwolenje.

Daś toś te kniglicki se něnto pilnje cytaju, aby nam naša historija bliżej stupiła.

Wudawaśela

# **Podstupimske pśinoski k Sorabistice**

Nr. 4 • 2001

## **Wopśimješe**

---

Zawod .....	8
Rane stawizny a srjejžowěk (6. stolěše – 1500).....	9
Wót reformacije do lěta 1800.....	21
19. stolěše .....	33
20. stolěše .....	46
Pšeglěd trjebanych městow a jsow.....	67

---



Historija serbskego luda se w běgu slědnych 1000 lět bejnje wobwliwujo pŕez politiske, gospodarske a kulturelne wuwiše w nimskich krajach. Jano tak se wujasnijo, až su se pla bramborskich Dolnoserbow a Górnoserbow zdźela rozdžélnie stawizniske procese wótměwali; a jano gaž je znajomy, móžomy žinsajšnu situaciju Serbow (Wenden) Dolneje Łužyce rozměš. Aby to rozměše móžno bylo, twóri awtor w toś tych knigłach k přednemu razoju cělkowny wobraz serbskich stawiznow w Dolnej Łužycy wót šěganja ludow až do žinsa. Wušej togo stwóri se „wažne znamje za to, aby diferencēowane znaša wo stawiznach srjejźneje Evropy dostawali“ (Peter Huckauf).

(wobraz na titulnej stronje)

Stary burski dwór w Błotach

## Zawod

Mě krajiny Lausitz/Łužyca (starše – Lusatia, Lusiza, Lusicz) žo slědk na staroserbske slowo *ług* (bagnita, lěsata nižyna) a běšo spóčetnje woznamjenje jano za krajinu Dolneje Łužyce. Z togo su za jeje wobydlarje mě Lunsici, Lunsizani, Lusici abo Łusizer wótjadli. W 14. stolěšu zjawujo se za žinsajšnu Dolnu Łužycu předny raz mě Dolny kraj, aby ju rozeznawali wót susednego Górnego kraja, poždzejšeje Górneje Łužyce. Z togo stej se wuwiēj zesrjejz 15. stolěša mjeni Dolna a Górona Łužyca (Lusatia inferior a superior), kenž stej se wót 16. stolěša pśesajžilej.

Ako krajina w stawiznisko-geografiskim zmysle jo Dolna Łužyca spóčetnje wobpřimowała kraj, kenž jo se na pódpołnocy nězer do linije Jüterbog, Königs-Wusterhausen (Parsk), Fürstenwalde (Pśibor) a na pódpołdnju wót Frankobroda nad Odrą rozpřestřewał, na pódzajtšu stej rěce Odra a Bober granica bylęj, na pódpołdnju jo do linije Žarow, Trobule, Grodk, Zły Komorow a Dobroług a na pódwjacorje jo nězer do Sliwinja, Damny, Želmja a Sosnow dosegał.

Toš ten kraj jo byl wót 6. stolěša domownja někotarych serbskich rodow, wót kótarychž te až na žinsajšny žen bydlece Dolnoserby pochadaju. Pó swojej maminej rěcy se sami „Serby“ mjenuju, na nimski Sorben abo Wenden. Nimce su jim zwětšego „Wenden“ gronili. Toš to mě žo slědk na romske historikarje, ako su wše jim njeznate słowjańska rody, kenž su w přednych stolěšach našogo casa pši Wisle, wót Karpatow až k Baltiskemu morju a na pódwjacorje až do wulewa Odry žywe byli, ako Veneti pomjenovali. Poždzej jo se to mě pšež germansko-nimsku ludnosć wužýwało za jich pódzajtſne susedy. Gaž se pódwjacornosłowjańska rody w Bemskej, Morawje, Słowakskej a Pólskej w historiskem běgu wuwiša k narodam konsoliděrowachu, jo se mě Wenden dalej zdžaržalo za te Słowjany, kótarymž njejo se póržilo swójski stat założyš. Dokulaž jo se w casu wót 12. až do 17. stolěša wjèle rodow asimilčrowalo, jo pšejošlo mě Wenden mimo wót nimskego boka wužýwanego měnja Sorben teke na słowjańsku ludnosć w Górnjej a Dolnej Łužycy, ako jo až na žinsajšny žen swóje narodne swójoraznosći wobchowała. Dokulaž wót wukońca 19. stolěša, ale pśedewšym w casu nacionalizma, jo se wuraz Wenden w mjenjejgđnem a diskriminěrujucem zmysle wužýwał, jo se pó lěše 1945 za oficialny nimski załog rěcy wužýwał wuraz Sorben. Žinsa eksistērujotej wobej wuraza pśesobicy rownopšawnje, pši comž jo se wuraz Wenden w Dolnej Łužycy wěcej pśesajžił ako w Górnjej Łužycy.

Žinsa liczymy do Dolneje Łužyce strony po brjogoma srjeźněje Sprjewje a dołojcneje Nyse, kenž du wót Dubje a Carnego Halštrowa na pódwjacorje až do Odry a k Bobroju na pódzajtšu. Wažne města su Pšibrjog (Eisenhüttenstadt),

Gubin, Baršć, Grodk, Zły Komorow, Schwarzheide, Dobroług, Łukow, Golišyn, Lubin, Gojac a Bryland.

(wobraz na str. 6)

„Zadrogowanje a sedleńske strony serbskich rodow w Dolnej Łužycy“

Z lěta 1815 jo se toś ten kraj do wokrejsow Kalawa, Chóśebuz, Gubin, Lubin, Łukow, Žarow a Grodk rozrědował a jo do kněžarskego wobwoda Frankobrod nad Odrą, pšuskeje prowince Bramborska słuchał.

W lěse 1952 jo se pšez teritorialnu reformu Bramborska rozwězała a město njeje su tsi wobwody nastali. Dolna Łužycia jo něnt z wokrejsami Kalawa, Chóśebuz-kraj a -město, Grabin, Baršć, Gubin, Lubin, Łukow, Zły Komorow a Grodk do wobwoda Chóśebuz słuchała.

Dolna Łužycia jo po zasejzjadnošenju Nimskeje wót lěta 1990 znowa wobstatk założonego kraja Bramborska. W lěse 1993 su město tych sedym binarodnych wokrejsow Calau/Kalawa, Chóśebuz-město, Chóśebuz-kraj, Forst/Baršć, Guben/Gubin, Lübben/Lubin a Spremberg/Grodk wjelikowokrejse nastali, kenž maju zwětšego něži 120.000 wobydlarjow. Nejwětšy žel tych 20.000 Dolnołužyskich Serbow/Wenden bydli žinsa we wokrejsu Sprjewja-Nysa/Spree-Neiße-Kreis, do kótaregož něgajšne wokrejse Chóśebuz-kraj, Baršć, Gubin a Grodk słušaju. Dolnoserby bydle w bězwokrejsnem měscé Chóśebuz, we wokrejsu Damna-Błota/Dahme-Spreewald-Kreis, kenž jo se wutworił z něgajšneju wokrejsowu Lubin a Łukow, a we wokrejsu Górne Błota-Łužycia/Oberspreewald-Lausitz-Kreis, kenž jo z něgajšneju wokrejsowu Kalawa a Zły Komorow nastál.

## Rane stawizny a srjejzowěk (6. stolěše – 1500)

Žinsajšnu Dolnu Łužycu su wót 6. stolěša někotare serbske rody wobsedlili, ako su w běgu šeganja ludow ze strony Warty–Wisły pšízecy how nowu domownju namakali. Pó nowšem slěženju rozeznawamy dwě fazy słowjańska zasedlanja. Prědna běšo wokoło 600 pšez sedlarsku kupku, kotaraž se bejnje pšez swóju keramiku, pšez waňuju twarjenja chromow a pšez nałogi zakopowanja wót pózdzejšych zadrogowarjow rozeznawa. Typiski za nju jo njepyšnjona, z ruku

stwórjona keramika, ako jo se pó namakaničoma Sukow pla Teterowa a Szeligi pla Płocka w srjejźnej Pólskej ako Sukow-Szeligi-keramika pomjeniła. Wóni su w płonych, blokowych chromach bydlili a su swoje njaboge pak w niskich górkach pak wušej zemje pše spalenje šelów póchowali. Ako su wurywanja w Tornowje pla Kalawy, ale tek pla Barlinja a w stronach Sprjewje-Habole dopokazali, su předne słowjańska sedlarje tud a tam trjefili na zbytnu germansku ludnosć, kenž bu pak za krotki cas do słowjańskich pśidrogowarjow asimilērowana. Skóro su nowe sedlarje předne grožišća natwarili, což jo z pśichadom dalšnych słowjańskich sedlarskich kupkow zwisowało a což pokazujo na wojowanja z nimi. Toś te nowe sedlarje Tornowskeje kupki su w 7. stolęšu ze Śleskeje a z Karpatow pśišli. Wót swójich pśedchadnikow su se pše pólěpšonu, na wjertawje abo w žělnjach zgótowanu keramiku rozeznawali. Wóni su se zasedlili na suchej zemi, na nasypach w rěcnych nižynach abo pí wulewje rěckow, zdžela ako na pšíkład w Tornowje a w Rakowje pla Pśibrjoga, pódla abo na znionych sedliščach Sukow-Szeligi-kupki. Jich relatiwnje małe grožišća su pśerězk wót 30 do 40 mejtarjow měli.

Akle póměrnje póżdže buchu mjenja jadnotliwych rodow toś tego regiona zapisane. Nejwuznamnejšy běšo rod Łužycanow/Lusizer, ako jo srjejź 9. stolęša něži 30 grožišćow a wokoło 8000 luži měl. Jogo główny teritorium su strony wokoło Łukowa, Chóšebuza a Lubina byli, kenž jo se w 10. stolęšu bejnje na pódpołnoc rozšyrjał, něži do Carnego Halštrowa a do Grodka. Centrum roda běšo grožišćo Liubusua, kótaregož městno až na žinsajšny źeń njejo dokradnje znate. Nejskerzej běšo pla Łukowa.

Dalšny rod su Selpoli z 20 grožišćami a z celym rědom sedlišćow něži mjazy Pśibrjogom a Gubinom byli. Pla Baršća běšo sedlišće Nice, ako jo se předny raz na zachopjeńku 11. stolęša naspomjeło, Zliuvini pak ma se lokalizěrowaś na pódzajtšu Carnego Halštrowa wokoło Sliwinja. Wokoło lěta 1015 naspomni se sedlišće Zara, ako jo nastalo pše wjelike pódrubowanja wokoło Žarowa a se ako zwězba k pôlsko-šleskemu rodoju Dadosesani wiži.

W 11. stolęšu se w žrědlach lěbda raz nałożone rodowe mjenja zgubuju a zapředka pšeju do wobšyrnego wuraza Łužycą. Póżdzej su Łužycany, kótarychž mě pšižo wót mjenja krajiny Łužycą, a w Górnjej Łužicy bydlece Milcany swojo stare pomjenowanje wótpołožyli, což jo se stało w běgu komplikowanych procesow integracie. Wóni se něnto mjenuju Serby, což jo wót 16. stolęša w spisach wobznanjone. Mě „Serby“ žo slědk na pódwjacorný wjeliki rod, ako jo žwy był mjazy Solawu, Módlu a srjejźnym Łobjom. Chronisty tego casa su jen w 9. stolęšu ako „regio surbi“ mjenowali a wón jo měl někotare małe rody a něži 50 grožišćow. Głównej gospodarnej wótnožce stej byłej rolnikarstwo a skótarstwo, wo comž słowoskład, zemske namakanja, pisne žrědla a wejsne mjenja znanje. Mjenja ako wóraś, pόlo, pšenica a jacmjeń

su prasłowjańskiego pójchada a klince we wšych pódwjacornosłowjańskich rěcach pódobnje. Južo w 6. stolēšu su wobydlarje Tornowa pšenicu, jacomjeń, wows, žyto a pšoso kubłali. Wóni su teke slěd płodow znali, ako jo we wótměnjatem kublanju jacomjenja / pšenice – žyta – pšosa wobstał a pón jo smaga pšíšla. Rola bu na zachopjeńku z chołujom (hölzerne Pflugscharen) a wót 8. stolēša su se teke zelezne radlice wużywali. Gnuty pšez góspodarski staw wuwiša jo arabski pšekupc Ibrahim ibn Jacob w lěše 965 pisał, až Słowjany, mjazy nimi rod Łužycanow, „w kraju z nejwětšeu płodnosću a z nejlěpšeju a z nejbogatšeju carobu bydle. Wóni pilnje pó pólach kublu a dosć a nadosc žywidelow produkuju. Wóni seju w dwěma pōcasoma, w późnem lěšu a w nalęšu a žněju dwa raza wob lěto“.

Rowno pla Łužycanow jo wużywanje zboža wjelgin wjeliku rolu grało. Pó analyzy namakanych kósćow w Tornowje wobstoj póżel kósćow domacnych zwěrjetow pla wušej 90%, pší comž ma gowjedlo z wěcej ako 60% w 6./7. stolēšu a z wěcej ako 70% w 9./10. stolēšu dominěrujue městno. Pón sleduju swinja, wojca, koza, gus a kura. Teke kóckí a psy su měli ako domacne zwěrjeta. Mimo togo su se wě do rybow a na gońtušu šli (łose, jelenje, sarny, žiwjaki, mjadwjeże) a su pcołkarili. Wó tom kózuchny žasetk znani, ako su Łužycany musali wótedaś w lěše 971 na biskupstwo Mišnjo. Južo w lěše 965 jo nimski kral Otto I Magdeburskemu Moricowemu kloštarjoju mjodowy žasetk Łužyce darił a w lěše 973 jo jogo syn Otto II toś ten dar wobtwarzil. Teke kloštař Nienburg jo z Łužyce „hunderty garnce mjoda“ dostał.

Běšo-lic na zachopjeńku samoprodukcija na swójsku potrjebu měrjona a wót zwenka njewótisna (gótowanje wužywańskich worow z drjewa, z gliny, z kósći, ze zeleza, z kamjenja a z płata), tak wuwiwachu se we 8./9. stolēšu pšez lěpše žělowe rědy, pšez pšíberajuce zamožnosći a pšez wjelerake znajobnosći specializěrowanych rucnikarjow produkty, kenž su w žělarnjach na předank gótowali. Gjarncarje, kowale, twarce, kołożeje, tkalce a garowarje su nejwěcej byli.

Na proze wót 8. do 9. stolēša jo pšíberowało handlowanje worow mjazy serbskimi rodami a tek dalašojske wikowanje jo wětšy wuznam dostało. Južo w lěše 805 jo frankski kejzor Korla Wjeliki šesć městnow póstajił, na kótarychž su Franki ze Serbami wikowaś směli. Mjazy nimi stej tek Magdeburg a Erfurt bylēj, wót zož su wikowańskie drogi do Dolneje Łužyce wjadli. „Šleska“ abo teke „Stara solowa“ droga jo wjadla wót Magdeburga pšez Jüterbog, Damnu, Łukow, Wětošow, Chóšebuz, Baršć, Žarow a Žagan do Śleskeje. Stara wikowańska droga jo wjadla z Lipska pšez Dolnu Łužycu, a to pšez Sliwiń, Łukow, Lubin, Bezkow do Frankobroda nad Odru. Wjeliki wuznam su tek měli wikowańskie drogi z pódpołudnja do Frankobroda nad Odru a dalej k Baltiskemu morju, tak ta wjelika Bemska droga pšez Zgorjelc, Pšibuz, Trobule, Žemeř,

Gubin, Nowu Calu a Pśibrjog, ako tek ta bemsko-sakska droga pšez Budyšyn, Grodk, Chóśebuz, Picnjo, Luboraz, Bryland a Bezkow.

Wuwozyli su se pšedewšym kožuchy, trajda, kónje, sol a mjud a za tu su Serby z Bycanca, Arabskeje a Skandinabiskeje bronje, slobro a pyšnotki dostali. Powšykne srédki zaplašenja su na zachopjeńku šklé ze zeleza a płat (płaśiś = zahlen) byli, pózdzejé pótom , něži wót 9. stoléša jo se ze slobrom zaplašílo. Wuznamne su w tom zwisku namakanja złamanego slobra a mincow w Ragowje pla Kalawy ze casa wokoło lěta 1010 a teke namakanki mincow z 11. stoléša w Grabinje, we Wjelikej Brjazynje pla Lubina, w Lubinje, w Grožišcu a w Klěšniku pla Grodka.

(wobraz na str. 9)

Póglěd na grožišco a na sedlišco Tornow pla Kalawy

Wót 10. stoléša pšíběraju powěści wo nakupowanju a pšedawanju šklobow a wójnskich popajžonych. Ako druge serbske rody su tek Łužycany žasetk za škloby płaśiś musali.

Ako hynzér jo było w Dolnej Łužicy burske sedlišco, ta wjas, główna forma sedlenja. Cele blisko natwarjone grožišća su pó celem regionje stojali. To su wušej 100 byli, wót kótarychž su jano někotare archeologiski pšepytwane. Na pšiklaže sedleńskego kompleksa Tornowa, kenž jo se w lětach 1960 až do 1969 z górnikarskich pšicyn znicał, su pšez dokradne pšepytwanja dopoznaša dojspili, kenž mógu se za sedlarske pómery w celem teritoriumje Łužycanow nałożowaś. Tudy su zadrogowarje Tornowskeje kupki w 7. stoléšu w bliskości južno wobstojeciego Sukow-Szeligi-sedlišća na nasypje w dole rěcki Sraki nejpjerwjej natwarili sedlišco bžeze šcita, ako jo na płoninje dwěju hektarowu wobstało z 8 žywnosćow z pôdlańskimi twarjenjam. Pózdzej su teke w bliskości grožišćo natwarili, w kótaremž běšo stawnje jano jaden chrom ako bydlenje. Prědk grožišća jo mała gospodarnja z kowalnju a z gjarncarnju, ze skladami a ze studnju była. Wejsanarje - nězer 200 do 300 luži, ako su we 8 abo 9 wjelikoswójbach žwe byli, su w casu grozecego tšacha do grožišća wuběgnuli. Srjeź 8. stoléša stej se sedlišco a grožišco pšetwarilej. Założki za wobaranje grožišća, w kótaremž jo něント pan grožišća ze swójimi 15 wójjakami žwy był, su se bejnje wutwarili. Mimo togo běchu w grožišću 19 skladow a druge gospodarske rumnosći, což na to pokažo, až su bydlarje wokolnych, něント pak

wo wjele mjeńšych chromow byli nuzkowane, wěstu mlogosć trajdy wótedawaś. Město wjelikoswójby su nastawali mjeńše familije. Teke charakter grožišća jo se bejnje psemjenja. Běšo-lic něga grožišće městno za wuběgańce, tak jo grožišće něnto bylo sedlo feudalnego kněza. Pód jogo šítom su se wěcej a wěcej rucnikarje a služabniki zasedlili. W Tornowje su lejarnju, kowalnju a teke gjarncernju namakali. How su se prědne znamjenja za wutworjenje pšedměšćańskiego sedlišća a teke za nastaše klasoweje towarišnosći pokazali. Wobej procesa buštej wesrjejz 9. stolěša pšeterganej pšez to, až stej se grožišće a sedlišće Tornow wótpaliłej. Pózdzej bu jano wjas zasej natwarjona. To pak njeběšo głowna pšicyna komudy towarišnostnego wuwiša. Wót 9. stolěša pšíbérachu wójowanja mjazy frankojskim rajchom a serbskimi rodami. Nejpjerwjej su se bliske susedy Frankow, mjazy Łobjom a Soławu se sedlece rody a rodowe kupki, napadowali. Pod Korlu Wjelikim su se wójowanja wupšestrli na strony na pódzajtu Łobia. W lěše 805 jo chopiła wěcejlētna wójna pšešiwo Serbam, w kótarejz wótběgu su se teke Łužycany pódšisnuli. Ale w lětoma 838/839 su wóni swóju njewótwisnosć zasej dojšpili, kenž su pšisamem 100 lět zaščitowali.

(wobraz na str. 11)

Gero (wokoło 900 – 965), wót Otta I ako markgroba pší srjejžnem Łobju a pší Solawje zasajžony.

Ze założeniem pódzajtšno-frankojskiego, nimskego rajcha w lěše 919 jo se zachopiła nowa faza wójnskich konfliktow, w kótarejz wótběgu jo Heinrich I někotare serbske a dalše łobjosłowańske rody pódšisnuł a jich krajiny do swójego rajcha zarědował. W lěše 932 jo wón łužyske głowne grožišće Liubusua, kenž jo se wót 3000 wójjakow zaščitowało, woblagował, „wón jo wobydlarje nuzkował se slědk do drugego městna šegnuś a Liubusua jomu pšepodaś“. W pšiducych lětach jo zasej a zasej k zběžkam pódšisnjonych Serbow dojšlo, kenž su tak na krotki cas swóju njewótwisnosć slědk dobyli. Łužycany su se w lěše 939 na takem zběžku wobžélili a teke pózdzej mjazy lětami 950 a 963 su wjele raz zběžkowali. Ale jich pšisud běšo w tom casu južo póstajony. Pšešiwo psemčnemu wójsku nimskego feudalnego stata z lěpsymi bronjami njejsu jadnotliwe serbske rody žednu šansu měli. W lěše 963 jo markgroba Gero kraj Łužycanow napadnuł „a jo jich celo pódšisnuł, gaž tek nic bžeze samozranjenja a zgubjenja swójego bratša syna, nejlěpšego muža, ak teke

młogich drugich nadobnych mużow“, kaž nam chronist Widukind spowědujo. W samskem casu buchu Selpoli pódśisnjone a nuzkowane, tribut płaśi. Z tym jo se zakońcyła politiska njewótwisność serbskich rodow w Dolnej Łužycy. Zdobyte strony buchu do nimskego kejžorskego rajcha zarēdowane a písud serbskeje ludnosći jo se wót něnta pŕez etniski cuze mócy póstají.

Mócnjejša integracija zdobytych stron do nimskego stata jo se pŕez ksesčijanizēwanje serbskeje ludnosći dojšpiš deňa, pótakem pŕez jađnotnu wěru dobyśarjow a zejgrawarjow. Južo w lěse 948 bu biskupstwo Branibor założone a 20 lět pózdzej biskupstwo Mišnjo. W bogatej lichje su jomu serbske rody, mjazy nimi tek Łužycany a Selpoli, z lěta 971 cerkwinski žasetek płaśili. Prědne kloštarje su drje akle w 12. stolěšu nastali, ale južo 200 lět do togo jo kloštarske wobsejženstwo po Dolnej Łužycy. Pó misionskemu wótmyslenju założonej kloštarja swětego Morica w Magdeburgu a Nienburgu pší dołojcnej Solawje su mimo dochodow z pjeniez na dań wobsejželi wobšyrne rolnikarske byša, tak wjas a wobvod grožišča Němšk (Niemitzsch) pla Gubina, wšake wjaski pla Lubina a 7 wódow dokołowokoło Gojackego jazora.

Nowe kněžarje su zdobywane strony rozdželili do markow, kenž su se pŕez markgroby zastojali. Z lěta 965 licy Dolna Łužycy do pódzajtſneje marki, ako jo se wót dołojcneje Solawy a w pódpołnocnej Durinskej až k Bobroju wupšestrowała. Ale južo wót 11. stolěša jo wóna byla samostatne markgrobojstwo, Marka Łužycy. Wó nju jo góruce wójowanje w slědujucych stolěšach mjazy wšakimi kněžkojskimi domami a wjerchojskimi rodami wuderilo. W lětach wót 1002 do 1031 jo Marka Łužycy wóspjetnje byla městno wójnskich rozestajenjow mjazy pólskim a nimskim statom. Pší tom jo se w lěse 1012 stare rodowe grožiščo Liubusua znova natwariło a wobtwarzilo, ale w samskem lěse tek zasej znicyło. W lěse 1034 jo Łužycy pón pŕejšla do wobsedstwa sakskich Wettinarjow, źož jo wóna njeglědajucy na pŕechylne zastojnstwo pŕez Vratislawa Bemskego w lětach 1075 do 1081, až do 1117 wóstała. Pótom stej markgroba wót Mišnja, Wiprecht von Groitzsch, a pó joho smjerši markgroba z Bramborskeje, Askanier Albrecht der Bär, Marku Łužycu ako pózyconk dostałej. Wopytowanja wobeju, wětše teritorije twóriš, njejsu se zgłuciły. W lěse 1136 jo Marka Łužycy znova pód wettinarske kněženstwo pŕišla a to něnto až do lěta 1304. Cas z lěta 1304 do 1370 bu wobznamjenjony pŕez ceste změny wobsejžarjow a pŕez wóspjetne wójnske rozestajenja a pŕez politiske zmušenja. W lěse 1367 jo pód kejžoram Korlu IV ceļa Łužycy písamem na 250 lět do Bemskeje pŕišla, njeglědajucy na krotku episodu pŕislūšnosći do Hungorskeje wót lěta 1469 do lěta 1490 pód Matthiasom Corvinusom.

Pší cestej změnie wobsejžarjow, pŕedewšym mjazy Sakskeju, Bramborskeju a Bemskeju, njeběšo Dolna Łužycy nikula sedło samostatnegra krajnego

kněžstwa a z tym tek njeběšo žeden kšuše nawjedowany teritorium. Partikularnym mócam, ako zemjańskim kněžkam, kloštarjam abo wětšym městam jo se zasej a zasej zglucyło, centralistiskim procowanjam – ako su je měli na pšíklad w mišnjo-saskich stronach – zadoraš. Za domacnu ludnosć jo to woznamjeniło, až njejsu musali srjejzowěkowe zakaze rěcy dožyiš, ak te luže w drugich serbskich stronach mjazy Solawu a Łobjom. To jo jadna z tych pšicynow, až jo se serbskosc w Dolnej Łužycy, ak teke w Górnzej Łužycy, źož su pšodne poměry byli, až do źinsajšnego zdžaržała.

Kak jo bylo žywjenje domacneje serbskeje ludnosći pó politiskem pódśisnenju, ako jo lažał póżel Serbow na całkownej ludnosći pla 90%? Něži wót 10. stolěša su how nastawali wětše feudalne kubla pšež pôzyconk na groby, ryšarje a biskupstwa. Tek małe ryšarske kubla su nastawali, což běšo wjerašk togo wuwiša w 11. a 12. stolěšu. Toš tym kubłam jo musała krajna ludnosć, kenž jo byla socialne wjelgin diferencowana, wótedanki płašiš, zapředka z naturalijami, což jo se w 12. stolěšu na financialne danki změniło. Zwětšego su bury wobsejzeli 1 – 2 slěda (= 1 Hufe ~ 15 ha) role, kenž pak njeběšo derbna. Něgajšne starosty su měli lěpše socialne wobstojnosći. Pšež wětšy žél zemje, kenž běšo zdžela derbny, pšež niše danki a pšež někotare nadawki dowery (shužby ako pšełožowař, zběranje burskich dankow) su měli góspodarske a pšawniske lěpšyny a su se tak wót wětšyny drugeje wejsańskeje ludnosći rozeznawali. Nejniša burska warsta su byli wjelgin chude bury, ako njejsu žednu zemju měli. Někotarym, zwětšego pšíslušnikam něgajšneje serbskeje warsty, jo se zglucyło, do klase feudalnych kněžkow póstupiš a ryšarske kubla na pôzyconk dostaš.

(wobraz na str. 13)

Arcybiskup Wichmann wót Magdeburga (pšed lětom 1116 do 1192)

Wót 11. stolěša jo nałożowanje modernych žělowych rědow k pólěpšenju w rolníkarstwje wjadło, t.j. pówušenje wudobytow a z tym pšíberanje ludnosći. Tšuše luži pšež wójny w 10. a na zachopjeńku 11. stolěša su se póněcom wurownowali. Pó casu su wjaski rosli a nowe dotychměst njekultiwowane krajiny su se wobsedili. To pšedewšym pótřefijo strony na pódpołdnju Łukowa, Kalawy a Žarowa, błošańska nižyny na pódzajtšu Bórkow a zagony na pódpołnocy Lubina na směr Gójackego Jazora. Na toš tu nutšikownu

kólonizaciju pšež domorodnu serbsku ludnosć jo slědowało wót koñca 12. stolěša mócnjejše wenkowne nimske wobsedlenje kraja. Iniciatory nimskego gibanja wobsedlarjow su byli markgroby z Mišnja, magdeburgski arcybiskup Wichmann, kótaryž jo se na kóñcu 12. stolěša prowincu Damnu píswojil a teke kloštarja Dobroług, w lěše 1165 założony, a Nowu Calu, kenž bu w lěše 1268 założony. Nimske sedlarje su se na pódwjacornych, pódpołnocnych a na pódzajtſnych kšomach Damny, Łukowa, Dobroługa, Bezkowa, Storkowa, Noweje Cale, Gubina, Žemrja a Žarowa zasedlili. Mjenjej pótrefjone běchu centralne strony Łužycanow. A tam, zož su jadnotliwe nimske wobsedlarje dosrjež serbskej ludnosći píšli, su se wóni za krotki cas asimilérowali.

(wobraz na str. 14)

Kloštar Dobroług pla Łukowa

(wobraz = ceła str. 15)

Heidelbergski wobrazowy rukopis z lěta 1220 w Sachsenpiegelu wopisjuje wobsedlenje tak:

- Wjas bu założona. Wobsedlarje puščaju bomy a twarje. Zemski kněz pšepongajlo lokatoroju wopismo wo wobsejženju role.
- Někotare bury se powołajú pla lokatora na swojo wejsne pšawo.
- Kupka wobsedlarjow (Frank, Saks a Žyd) píšo pšed grobu, kenž dej w pšawniskej zwaže pšawo psesajžiš. Słowjan stoj zboka, dokulaž wón a Saks njesmějotej wó sebje sužiš.
- Słowjańskie sedlarje, ako nimski powědaś njewuměju, jadnaju z pómocu słowjańskiego pšełožowarja.
- 4 sedlarje, mjazy nimi dwa Słowjana (3. a 4. wót pšawa), pominaju wót czuzego, aby prědk kralojskego sudnistwa nimski powědał. Toš ten pak se pšešiwo tomu pšež swójego pšełožowarja wobara.

Cesćej su Serby a Nimce gromadu kraj kultiwérivali, ak wěmy z kněžstwa Žarowa. Wesrjež 13. stolěša su w dalšnej wokolicy Žarowa, do směra Trobule a Žemrja wěcej serbskich sedliščow założyli. Toš ten kraj bu pšež lokatora – to jo

wót krajnego abo zemskego kněžka, byrgař abo wjelikobur – rozdželony na małe flamske slědy (Hufe) a jo se sedlarjam pspódał, což dajo se dopokazaš na nězer 30 wjaskach z pšedewšym serbskimi mjenjami. Blisko Žarowa su nimske sedlarje swóje wjaski założyli, w kótarychž su bury rolu pó wětšem frankojskem slěze (někak 25 ha) dostali. Teke cełkowna licba slědow tos tych wjaskow jo wětša byla. Běšo-lic w serbskich wjaskach w pšerězku 17 slědow wjelika, tak jo byla w w nimskej jsy mjazy 40 a 50 slědami wjelika a w Bjenowje (Behnau) pla Žarowa samo 86 slědow. 97% ludnosći kněžstwa Žarowa jo pšílušało pódanym wejsańskim warstam a jano 3% su byli zemjańskie kněžki z pôzyconku. Wót burow, kenž su slědy wobsejzeli, běchu něži 60% Serby a 40% Nimce.

Hynac su etniske pomery w nutšku kraja, w sedlištu serbskich rodow byli. How jo byla wejsańska ludnosć skóro jano serbska, njeglédajucy na pór zemjańskich knězow a jich pšíswójznych. Burskim kolonistam – Nimcam a Serbam– su dali dobre wuměnjenja za zasedlenje. Su dostali derbne swójstwo zemje a role a su na zachopjeńku wulichowane wót dankow a służby byli. Su měli pšawo, se licho pó kraju pögibowaś. Cesto su teke stare serbske sedlišča nowe a lepsze zasedlarske pšawo dostali, což jo k bejnym polěpšenjam góspodarskego pôloženia ludnosći wjadło.

Pšez kolonizaciju njejo se jano krajina malsnje wutworiła, ale wóna jo tek założenie městow a ranoměšćanskich sedliščow spěchowała, kenž su nastali na strategisko-góspodarskich wažnych městnach, pšedewšym na brjogach rěkow a na kícicaniščach wažnych wikowańskich zwiskow, kenž su južo w pšedkolonialnem casu nastawali abo su se pód šítom grožišča rozwijali. Chóšebuz se južo z lěta 1150 mjenujo ako sedlo grodowego groby a ako městno marki a cerkwje, žož jo předk togo serbske grožiščo bylo. Druge města Dolneje Łužyce su zwětšego teke něga raz grožišča byli, ako su wětšy žél w 13. stolěšu měšćanske pšawo dostali: Storkow w lěse 1209, Lubin a Chóšebuz wokoło lěta 1220, Gubin w lěse 1235, Žarow w lěse 1260, Bezkow w lěse 1272, Kalawa a Zły Komorow w lěse 1279 a Łukow w lěse 1297. W 14. stolěšu su města Luboraz, Grodk, Grabin, Grožiščo, Picnjo a Gólišyn měšćanske pšawo dostali a města Drjowk, Lubnjow a Pförten akle w 15. stolěšu.

Pšedewšym te małke města, kenž su se cesto ako „serbske flaki“ pomjenowali, su w casu jich założenja jano pšez Serby wobsedlone byli. To jo teke na wětšu Kalawu pšítrjefiło. We Łukowje jo někak połojca luži serbska byla a w Chóšebuzu wokoło 30%. W Gubinje su w lěse 1421 zemrěli 330 luži, mjazy nimi 52 serbskich (=15,7%). Až jo šolta w Lubinje tek serbski powědał, běšo w srjejzowěku normalne a z Bezkowa jo znate, až syn měšćanskego wrotarja hyšći w 16. stolěšu njejo nimski rozměł. Pšez stolěša su Kalawu, Lubin, Łukow, Chóšebuz, Bezkow a Storkow ako „wendische Sechsstädt“ pomjenowali a ako

su te slědne tsi z nich w 15. a w 16. stolēšu se z markgrabojstwa Dolna Łužyca wuwzeli, su město tych serbske flaki“ Lubnjow, Wětošow a Drjowk pšiwzeli. Za to su měli znaty nimski rym:

„Lübben, Lucke, Lübenaucke, Cale, Vetsche, Drauke“

We wšych městach su wót zachopjeńka žywe byli serbske služabne, rucnikarje a pšekupce, kótarychž póżel jo se pšež pšíšegowanje Serbow, ako se we wokolinje městow sedlachu, wěcej a wěcej pówušował. To jo był pširodny a žycony proces, až su serbske krajany do městow pšíšegowali, dokulaž jano tak jo za nich móžno było, pšež wójnu a mrětu zawinowane wopory w ludnosći zasej wurownowaś, wšako su licby wobylarstwa w 15. stolēšu zwětšego wjelgin niske byli. Kalawa jo měla něži 600 do 750, Bezkow 1500, Lubin 1800 a Chóšebuz 2000 wobylarjow, we Łukowje a Gubinje, tencas nejwuznamnejšej měsće, jo licba luži wó něco wětša była.

(Wobraz na str. 17)

Z tym wopismom jo Guben/Gubin w lěše 1235 měščańske pšawo dostał.

Wó masowem pšíšegowanju serbskeje ludnosći ze jsy do městow znanje nejstarše wobchowane serbske pisne pomniki, běrgarske pšísegi, ako by lěbda za jadnotliwe Serby spisali. W nich su pšíšgańce, ako nimski zewšym abo jano mało wuměchu, kraloju, šołše a měščańskej raže dejali zlubiš, pšecej zwěrne pódane byś. Take pšísegi znajomy z Luboraza, Łukowa, Złego Komorowa a Grabina.

Serby su pótakem pšecej móžnosć měli, běrgarske pšawo dostaś, za což su musali dom měš a z tym běšo zwětšego zwězane pšawo na piwowarjenje. W Chóšebuzu jo w lěše 1544 mjazy lužimi z pšawom na piwowarjenje 41% Serbow było. To běchu Serby, kenž južo dľukko tam bydlachu, ale teke take, kenž su akle pšed krotkim casom pšíšegnuli.

(Wobraz na str. 18)

Wopon chóšebuskich sukelnikow, ako su dostali wót kejžora Korle V, spózy zygel z lěta 1632.

W towaristwach rucnikarjow (Zünfte), wót kótarychž su prédne južo na kóncu 13. stolěša nastali (šlodarje we Łukowje w lěse 1283, šejce w Bezkowje w lěse 1285, rězniki w Gubinje w lěse 1312, suknjarje we Łukowje w lěse 1318), běchu w kuždem casu Serby. Ako šejce, gjarncarje, mlynikarje, pjakarje, rězniki, suknjarje, tkalce, garowarje, kožkarje a šlodarje su žéłali we wšych měšćańskich powołanjach a nic jano w nizučkých abo njecesnych, ak jo se to cesto wobtwarzilo. Ale wót drugeje połojce 14. stolěša su wšake towaristwa rucnikarjow w radnej licbje městow wobzamknuli póstajenia, ako su zakazali serbske rucnikarje pšíwzeš. Za to su pśedewšym góspodarske pśicyny wobstojali. Jo se deňo zadoraš, až jo mań rucnikarjow pśewjelika, což by wjadlo do ruina mejstarjow. Paragraf nimskosći jo z tym był broń w konkurencowem wójowanju, wón pak jo teke pokazał na serbsku wokolnosć městow. Južo w lěse 1353 su šejce w Bezkowje, kenž jo był pśisamem jano wót Serbow wobydlony, dopokaz nimskego póchada ako wuměnjenje za pšíwzeše do towaristwa pominali. Pódobne pominanja su we Łukowje (w lěse 1384) šejce a w Lubinje (w lěse 1405) tkalce wobzamknuli. Teke w drugich wětšych městach Dolneje Lužyce, w Gubinje, w Krosynje a w Baršeu su někotare towaristwa pominali nimski póchad („deutscher Art“), pši comž su zwětšego rozměli znajobnosći nimskeje rěcy. Take wopismo su pak za pjenjeze zlažka dostali. Dokulaž toś te postajenia pšešiwo Serbam njejsu za wše města a teke nic za wše towaristwa jadnogo města wobstojali – wósebnje z małkich městow ako Kalawa, Wětošow, Lubnjow, Drjowk a Trobule njeběchu take znate – njejsu Serby nigdy byli dospohne wustarcone z toś tych towaristrow. Zajmne jo w tom zwisku, až jadnotliwe towaristwa w Damnje su te w lěse 1452 póstajenia nimcojstwa musali južo 15 lět pózdzej slědk braš, dokulaž jo městoju nastal brach rucnikarjow.

(wobraz na str. 19)

Serbske dogrono z Łukowa z lěta 1542 mjazy Nimcami a Serbami města.

(wobraz na str. 19)

Serbska píssega Luboraza zesiejž 16. stolěša.

Až Serby su se pšešiwo pšedpisam diskriminacije wobarali, jo k rozměšu. Cesto su dostali pomoc a pódprěru wót krajnych knězow, což jo gniwało wušu nimsku warstu města. W lěše 1463 jo na pšiklاد benski kral Jiří z Poděbrada Serbam w Lubinje samske pšawa zawěścił, ako su měli Nimce. W lěše 1547 jo Pražánske dwórne sudnistwo Serbam we Łukowje wobtwarzilo jich do togo wuwójowane połne byrgarske pšawa. W Chósebuszu bu w lěše 1525 paragraf nimcojstwa pšez Bramborskego kurwjercha wótpórany. Serby su na to samo pšíšli do towaristwa tkalcow, což běšo wažne srjejžiščo nimskosći.

Jaden z małkeje licby nam znatyw wuznamnych humanistow serbskego pôchada jo ze Žemrja pôchadajacy Jan Rak (1457-1520), tek znaty pód łatyńskim mjenim, Joannes Rhagius Aesticampianus. Wón běšo wucony europskego wuznama, jo wucył na uniwersitach w Krakowje, we Wienje, w Bolognje, w Romje, w Straßburgu a w Baselu a jo měl profesury w Mainzu, na nowozałożonej Viadrina we Frankobrože nad Odru a we Wittenbergu. Pši tom jo se pšecej ze swójeju serbskeju domownju zwězany cuł. Wó tom znani joga baseń „Carmen de Lusatia“ a teke fakt, až jo w lěše 1514 Chósebuski gymnazij założył, kótaryž jo w slědujucych lětach ako „Universitas Serborum“ wuběrny wuznam pši wótkubljanu młodych Serbow dojšpił.

(Wobraz na str. 20)

Markgrobojstwo Dolna Łužyc ze swójimi w 14. stolěšu wocuzbnjonymi krajami.

## Wót reformacie do lěta 1800

Teke pó lěše 1500 jo mógló markgrobojstwo Dolna Łužyca swój charakter ako pódłanski kraj europskich kněžkowych domow wobchowaś a kšuší. Wót lěta 1526, ako su kněžli awstriske Habsburgarje ze Bemskeju ako wuše kněstwo nad markgrobojstwom, stej wobstawnosć a měr nastálej. Akle w lěše 1623, pó něži 100 lětach bu Łužyca ako pôzyconk a z lěta 1635 do 1815 ako derbny pôzyconk saskim Wettinarjam psepodana. Wót lěta 1657 do 1738 jo byla Dolna Łužyca žél pódlańskeje linije Wettinarjow, wójvodow wót Sakskeje-Merseburga.

Wót 14. stolěša su sakske Wettinarje a bramborske Hohenzollarje direktnje pominali strony markgrobojstwa Dolna Łužyca. Južo w 12. stolěšu jo zastojnstwo Damny pšejošlo do biskupstwa Magdeburg. Wót drugeje połoje 14. stolěša njeslušaju kněstwa Želm, ako teke zastojnstwje Sliwiń a Rukow z Übigau a Wahrenbrück, kenž stej do Sakskeje pšíšej, a strony wokoło Wikowa a Mückenberg ze zastojnstwa Großenhain, kenž buštej mišnjańskej, južo do markgrobojstwa Dolna Łužyca. Pózdzej su Wettinarje dostali zastojnstwje Grabin (1425) a Zły Komorow (1448), wokrejs Pšibuz wjerchojstwa Žagan (1472) a teke kněstwo Grožiščo (1477). Hohenzollarje su se w lěše 1462 pšiswójili kněstwie Chóšebuz a Picnjo a w lěše 1482 su pšewzeli wójvodstwo Krosyn ze Celichowom a kněstwo Žemeř, ak teke w lěše 1490 kněstwa Sosny, Bjerwałd, Teupitz a w lěše 1555 Bezkow a Storkow. Toś te strony njeslušachu južo na pšecej abo na wěcej stolěšow do markgrobojstwa Dolna Łužyca.

Za wšykne tsi kněske domy jo pšitrjefilo, až za nich su dolnołužyske strony jano pódlańskie kraje, kenž laže na kšomach. Habsburgarje su zastojarstwo markgrobojstwa pšewóstajili tak daloko ak móžno štandam, to běšo zemjaństwo, patriciat a wuše duchownstwo. Z togo resulterujotej wjelika samostatnosć a rosćecy wliw na tamnych krajnych knězow. Za domorodnu serbsku a nimsku ludnosć su pak toś te wobstojnosći mócnjejše socialne wucycowanja a pódłocowanja pšinjasli, akož njeisu byli w stronach Kursakskeje a Bramborskeje, zož jo wjelika centralna mót pšešiwo zemjańskej mócnosći statkowała.

Wót zachopjeńka 16. stolěša jo zemjaństwo wjeliku góspodarsku križu dožwiło. Psez wóteběrajucu gódnosć pjenjez njeisu dotulne daňki burow a daňki pšepachtowanych gruntow wěcej tak gódne byli, na drugem boce su se pak pótřebnosći za dobre žywjenje pódrožyli, tak až njamóžachu južo dla wušych płašiznow za měšćańske wóry swóje žycenia społnjowaś. Teke rubjažne ryšarstwo, akož jo bylo tek w Dolnej Łužycy wěcej a wěcej rozsjrzjone, njejo na pšecej z krize wjadło. Zemjańske kněze su lěpjey a lěpjey spóznawali, až pólěpšenje situacije pšižo jano psez intensiwnu produkciju a pówětšenje

swójskeje žywnosći. Toś su chopili bury z jich wobsejšeństwou kraja wuganjaś abo jim špatnejeju a mjeńšu rolu dawaś. Zwěšego jo to zwězane było z pôgoršotu pšawa wobsednistwa, z pšeměnjenim derbneje do njederbneje role, ako pak jo se móglia kuždy cas buram zasej wótebraś. To jo pšítrjefiło ak za nimske tak teke za serbske bury, tak až su se wšykne pó pšawje wěcej a wěcej rownali. Wejsański lud jo dejał cesćej na bon chójžiś. Krajny pšedpis Bemskeje z lěta 1500, kenž jo teke za markgrobojstwo Dolna Łužyc a pšítrjefił, jo póstajił totalnu moc knězow nad pôddanami a jo zemjaństwoju wobtwarzował take cynjenje.

Na wšaku wizu su chopili bury se woboraś pšešiwo mócnjejšemu wucycowanju. Wěcej a wěcej su wuběgnuli do městow, su se wobšežkowali dla wušych daňkow a dla rosćeceje bony. Znate su skjaržby burow ze Smogorjowa pla Chóšebuza a z Suchogózdža pla Złego Komorowa (1555), z Lubošca a ze Žiwizow pla Drjowka (1561), z Lojowa pla Grodka a z Herpny pla Wětošowa (1564), z Jaworki pla Stareje Darbnje (1572) a zasej a zasej z kraja něgajšnego kloštarja Gubin. Pši tom su nastawali njeměry a wobronjone rozestajenia. W lěše 1525, lěto wjelikeje nimskeje burskeje wójny, su pôddany kněstwa Luboraza zabili swójego pšegramotnegu kněza. Tek w 20ych lětach su bury wokoło Storkowa na pôdpołnoc wót serbskorěčnegu teritoriuma, mócnje zběžkowali. Tam jo ščapaf z Bložyna z pómocu pôddanow z Bjerichojoč a Dołgego Broda w lěše 1528 kněžu nadpadnul a jo kšadnuł wójce kněstwa. Hyšci dlužko pôzdrzej su w njom wiželi „kšajźnego serbskego krala“, do kótaregož jo serbska ludnosć wjeliku nažeju měla a jo se z nim wucowała lěpšu pšichodnosć. Pódobne nažeje jo w lěše 1614 zbužił serbski knecht ze Slepic pla Lubina, kenž jo měl zdaša živa a z nimi jo swójomu podtlcocowanemu ludoju złubił, až skóro budu niše płašizny za carobu a tek niše bony. Ale wětšy wužytk ako profetiske zlubjenja jo měla samopomoc burow, kótaruž su wóni zas a zas nałożowali. W lětoma 1545/46 su znate byli „rebellierenden Wenden“ ze Sliwinja. Na to su granice k susednemu zastojnstwoju Dobroług mócnjej šcitali.

Nejmócnjejše njeměry burow tego casa su byli w lěše 1548 we wjaskach Mokra, Pjaklo a Póžarin, kenž laže na pôdwjacorje wót Łukowa. How jo kněz Franz von Minckwitz bony a daňki lěto wob lěto pówušył, jo zagonjenje burow z prowokaciju pówětšył, akož su se wóni dla togo wuskjarzyli a wobarali: Wón jo dał jich wójce a cehu wałmu konfiscērowaś, což jo było jadna z małych nabrankow burow. To jo było to nejslěňšo, což jo se staś móglę. Gaž běchu se rozbili wšykne wopyty kompromisa, su bury kněza wótsajžili, kenž jo južo do bliskego Łukowa wuběgnuł. Wšykne bony a daňki su bury wótpórali a něnt su sami knězili. Akle pó mjaseccach su zběžkarjow, kótarymž su se pôddany z drugich jsow pšizamknuli, jano pšež wójskowu namoc zasej k pósłušnosći nuzkali. Wjednika zběžka Jana Borika, kenž jo z pósřdnjenjow ako „serbski

kral“ znaty, a dalšne wobželniki buchu wumórjone. Južo w lěše 1546, hyšći předk pópezawnego zběžka bu byrgař we Łukowje wobchłostany z pjenjezowej strofu, dokulaž jo spiw „das windische Scheltlied derer von Uckro“ zjawnje spiwał.

Tek w pśiducych lětach njejsu skóncyli burske zběžki w Dolnej Łužycy. Srježišća su byli strony wokoło Dobroługa a Gubina, z kótarychž jo cesće grono wo zběžkach.

(Wobraz na str. 23)

Serbska cerkwja w Chóśebuzu, natwarjona w 14. stolěšu ako cerkwja něgajšnego kloštarja Francis-kanarjow

Tsi wósebnosći wižimy, gaž pśiownujomy burske zběžki w Dolnej Łužycy z tymi w centrach Wjelikeje nimskeje burskeje wójny. Njemery w Dolnej Łužycy su se wuderili akle w casu, gaž běšo wuslědk Wjelikeje nimskeje burskeje wójny južo rozsužony. Mimo togo su how lokalnje wobgranicowane, ale tam su wětše strony zapśimjeli. Ideje reformacie njejsu we wójowanju serbskich burow žednu rolu grali, ale how lažachu pśicyny głownje w mócnjejšem socialnem pódłocowanju. Togodla jo reformacija wo někotare stolěša pózdzej do Dolneje Łužyce pśišla a to ako administratiwny akt zemjaństwa a patriciarjow dla skšušenja swójeje samostatnosći napšešiwo krajnym knězam. To jo pótakem skšušiło partikularne mócy.

W markgrobojstwje Dolna Łužycia su štandy pšešiwo woli katolskego krajnego kněza Ferdinand von Österreich reformaciju pśesajžili. Dokulaž jo měl permanentnu financialnu nuzu, jo musał tomu pśigłosyš a tak bu na kóńcu 30ych lět 16. stolěša reformacija fakt. W drugich dolnoserbskich stronach stej kurwjerc Joachim I von Brandenburg a wójwoda Georg von Sachsen, dwa kšutej winika Luthera, až do swójeju smjeršowu w lětoma 1535 a 1539 konsekwentnje zadorałej nowej wucbje. Akle pón jo se wupšestrěwała reformacija howko. Jano kloštař Nowa Cala jo wóstal katolski.

Nejsprocniwjejšy zastupjař wucby Lutheria jo był Serb Jan Brězan (Johannes Briesmann), mnich Chóśebuskich Franciskanarjow. W lěše 1520, ako jo dla dalšnego studija był we Wittenbergu, jo pónznał Luthera a joga naglědy, kótarež jo z wuspěchom w swójom rodнем měsće rozšyrjał. W decembrje lěta 1522 bu z Chóśebuza wupokazany a z lěta 1523 jo statkował ako předny ewangelski farař w Königsbergu a Rize (Riga) jo wuběgnuł z města, žož jo se bejnje procował wo

reformaciju. Z Lutherom jo se wobstawnje dopisował a jo joga tak wo póstupach swójich reformaciskich procowanjow informował.

Mimo cwiblowanja jo reformacija rozmach serbskego kulturnego žywjenja pśinjasła. Wóna jo měla tšojaki wuznam.

(wobraz na str. 24)

**Reformator Jan Brězan (1488 – 1549)**

Syn zamóžnego Chóšebuskego byrgarja, doktora teologije, za krotki cas prjatkowař na Serbskej (Kloštarskej) cerkwi w Chóšebuzu.

**K przednemu:** pšež nju jo se dojšpiło, až se serbska rěc wo wjele wěcej we wósadach nałożujo. Jano, gaž se nowa wucba w serbskej rěcy prjatkujo, jo móžno, až se luže z njeju zeznawaju. To jo było w markgrobojstwie Dolna Łužyca wósebnje ważne, dokulaž jo ga se how reformacija pšešiwo woli krajnych knězow psesajžila a rekatalizacija jo dalej grozyła. Zastojnство cerkwje jo wóstało w rukach štandow, kenž su serbsku maminu rěc póddanow w cerkwi respektērowali a spěchowali. Wjele rozpšawow wó pístajenju serbskich fararjow a wó serbskich namšach to wobtwarzajo. W lěše 1564 jo grono wó serbskich fararjach w Starej Darbni a w Hogroźnje pla Kalawy. Serbske parochije kněstwowu Dobroługa a Žarowa buštej wósebnej wokrejsa. W městach su za wobydlarje tych wjaskow, kenž do fary słuchachu, a za serbsku měšćańsku ludnosć wósebne serbske namše pšewjadli a to w cerkwjach, ako su se za tu goźbu natwarili, tak w Kalawje, w Grodku, w Baršcu, w Žarowje, w Gubinje, w Brylanze a w Lubinje, ale teke w bramborskem Chóšebuzu a w Bezkowje, kótaregož promšt Christoph Treuer jo w lěše 1610 rozpšawił, až ma doglěd nad 40 cerkwjami.

Tomu napšešiwo su Wettinarje wópytali swóje serbske strony kšuše do noweje centralneje cerkwje zarědowaś. Z tym zwězane su byli napšawy za wustarcenie serbskeje rěcy pšež wużywanje nimskego katechizma, nimskego kjarliža a pšež nimsku spowěž. Akle masiwne protesty serbskich luži w zarědach Złego Komorowa a Grabina su tek howko dojšpili wšostronske wobglědowanje serbskeje rěcy w namšy. Wušej togo jo se w lěše 1555 za wšykne serbske wósady wutwórił wósebny „serbski kružk“ pód nawjedowanim serbskego fararja, což jo eazy wjadło k skšušenju serbskego elementa.

**K drugemu** běšo pozitivny wucynk reformacije, až jo něnt wjele młodych Serbow studěrowało teologiju, což jo se spěchowało pšež te štandy w markgrobojstwie. To jo se zmóžniło pśedewšym we Wittenbergu. Jano wót lěta

1538 do 1546 jo we Wittenbergu studērowało 40 Serbow, až ku końcu 16. stolēša jo how 147 serbskich študańcow teologiju dostudērowało. Wětsyna z nich, akož su wuše kubłanje dojšpiwali, su byli syny měśčanarjow, ale za wejsańske jo to lěbda raz móžno było. Wót tych 66 duchownych, ako su wót zawejeżenia reformacije w cerkwjach zastojnsta Złego Komorowa serbsku namšu żarżali, su samo 25 byli z togo města. Jo tek Złykomorojski, Georgius Schwarmius, kenž jo chopił zesrjejz 16. stolēša na uniwersiše we Frankobrože nad Odru serbske rěcne zwucowanja „exercitationes linguae vandalicae“ pśewjedowaś. Toś te rěcne zwucowanja, předne na nimskej uniwersiše, mógu se dopokazaś až do lěta 1656.

K tšešemu zawinowašo reformacija zachopjeńki serbskego pismowstwa. Jo se wópytowało, serbsku ludowu rěc na schojzeńk pisneje rěcy póżwignuś. Južo w lěše 1548 jo Míkławš Jakubica, kenž běšo w lěše 1523 předny ewangelski prjatkowář w Lubnicy pla Žarowa, Nowy testament do dolnoserbščiny p'estajał. Toś to žělo jo wóstało rukopisne, ak teke p'estajenje dupjeńskeje agendy wót fararja Mjertyna Rychtarja ze Sosnow južo z lěta 1543, kenž ma se za předny serbski pisobny pomnik. Rukopisne su tek wóstali w lěše 1545

(wobraz na str. 25)

Cerkwja we Wittenbergu, wuchadnišćo reformacije

p'estajone kjarliże wót přednego ewangelskego prjatkowarja w Lubinje Samona Gasta a tek wesrzejz 16. stolēša nastate p'estajenje psaltarja z wokoliny Łukowa. Akle pó dobrem běrtlyu stolēša su předne šišcane knigły w serbské rěcy wujšli: Albin Moller, farař w Tornowje a w Tšupcu pla Lubnjowa, jo w lěše 1574 wudał dolnoserbske spiwarske knigły z katechizmom. W lěše 1610 jo slědował pšeř fararja Handroša Tara (Andreas Tharaeus) z Bjedrichojc pla Storkowa katechizm - „Enchiridion Vandalicum“ - z dalšnymi tekstami za šulsku pótřebu. Južo ako študańc jo Handroš Tara nawjedował serbske rěcne zwucowanja we Frankobrože nad Odru a běšo znaty ako fachnik za serbščinu a pólščinu. Wón jo pšosbu za zasajženie ako ceptař pší gymnasiumje (Joachimstaler Gymnasium) pla Eberswalde stajił, žož jo kšel' wuknikam serbsku rěc wucyś, což pak njejo se ražilo, dokulaž Bramborski kurwjerch Johann Sigismund jo był pšešiwo tomu.

(wobraz na str. 26)

Pśizjawjenje serbskich rěčnych zwucowanjow na uniwersiše we Frankobroże nad Odrą.

Zwenka swójeje serbskeje domownje jo statkował wuznamny humanist Jan Bok (Johannes Bocatius, 1569 - 1621), syn šoły z Wětošowa. Ako politikař, pedagog a basnikař jo dojšpił w Siebenbürgen a w Słowakskej cesć a pšípóznaše. Mjazy drugim jo žělał w Prešovje a w Košicach. Wón jo napisał wěcej ako 40 literariskich žěłów, za kótarež bu wót habsburskego kejžora Rudolfa II z titlom „poeta laureatus caesareus“ pocesćony.

(wobraz na str. 27)

Prědne síšcane knigły w serbskej rěcy 1574

(wobraz na str. 27)

Albin Moller (1541-1618),  
Pionér dolnoserbskeje pisneje rěcy, farař, ale teke botanikař a astronom, kótaregož kalendař bu wót Rudolfa III wjelgin cesćony.

Pozitiwny zachopjeńk serbskego kulturnego wuwiša bu pšetergnjony pšež třízasáčalétnu wójnu (1618 do 1648), ako njejo jano lužam nuzu a bědu pšinjasła, ale teke mań njabogich a puste strony kraja. Se woblicy, až jo se ludnosć w celiem serbskem kraju něži wó połoju zmjeňšyla. Nejwěcej pótřejfjone běchu strony wokoło Žarowa a Rukowa, zož jo něži 75% ludnosći pšež wójnu zaginiulo. Ale tek we wokrejsach Chóšebuz, Łukow, Gubin, Bezkow a Storkow běchu škody wjelike. Akle poněcom su se puste strony zasej wobsedlili. To jo se zdžela stało pšež wuměnjenje ludnosći we kraju, ale tek pšež psisedlenje

Nimcow do stronow na kšomje rěcnego teritoriuma, pšez což jo se ten dalej pómjeňšował.

Pó zakóńczenju suroveje wójny su se wuměnjenja za wuspěšne statkowanje jadnotliwych serbskich fararjow na pólmu serbskeje kultury dalej polěpšyli. Južo w lěše 1650 jo Lubnjojski wušy farař Jan Chójnan dokóncył zélo na swojej dolnoserbskej gramatice, kenž pak njebu šíščana. Ale pšez mlogue wótpise jo se weto bejnje rozšyrjowała. Ze samskego casa su rukopisne serbske spiwarske z Lutola pla Lubina, dalšne z Wjelce pla Grodka a serbska fibla, ako jo Kalawski ceptař Juro Ermel wudał za tamnu měšćańsku šulu. Toś ta bu pak južo w lěše 1669 pšez wušnosć zasej konfiscěrowana.

(wobraz na str. 28)

Brožnja we Wjerbnje, kšywo ze słomy, w brožni jo galerija.

Wuznamny komponist a muzikowy teoretičar baroka Jan Krygář (Johann Crüger, 1598–1662), ako pôchada z tegdy serbskeje Brjazyny pla Gubina, jo wót lěta 1662 ako kantor w cerkvi Nikolaja w Barlinju statkował. Wón jo wugbał ze swójimi kjarližami, wósebnie k tekstam znatego nimskego basnikarja kjarližow Paula Gerhardta, ako jo samo pšípóznał Johann Sebastian Bach, wuznamny wliw na ewangelsku cerkwinsku muziku. Mimo togo jo Krygář wudał prédne nimske ewangelske spiwarske.

Wšeje chwalby gódne su procowanja serbskich duchownych w serbskem wobcerku kurmarki, pótakem w stronach wokoło Storkowa, Bezkowa, Sosnow a Teupitza, kenž su kšeli to serbske na schojzeňk pisneje rěcy pôzwignuš. W casu wót lěta 1653 do 1656 su wujšli 4 serbske šíšcane knigly: biblija, spiwarske, katechizm, pšestajone wót 10 awtorow, což jo razny dopokaz za to, až toś ten region jo byl w tom casu pšez finančiellu pódpěru bramborskego kurwjercha Friedricha Wilhelma, tek Wjelikego kurwjercha, srejžiščo serbskego kulturnego wuwiša.

Proces pšechoda wót kněženja mjeňšych do kněženja wjelikich kněskich dwórów jo se pó tšízačalětnej wójny dalej wuwiwał. Kněze su se pšíswójili puste žywnosći. Masa wejsańska ludnosći bu znižona na derbne pôddany, su musali bonowaś, na robotu chojžiš a to ze slyncem za slyncem. Póredy pôddanow za markgrabojsztwo Dolna Łužyc a lěta 1651 a za bramborské zéle Dolneje Łužyc z lěta 1653 wótbłyšcuju a kšuše toś te wobstojnosći. Te pôznofeudalne wobstojnosći rolnikarstwa su na kóńcu 17. stolěša swój wjerašk

dojśpili a w 18. stolęsu jo z nich pótom wurosła wjelika kriza, kótaraž pak běšo tek zachopjeník jich wótpóranja.

Wobaranje burow pšešiwo wětšemu wucycenju jo kněžu pšecej pswówowało a to južo wót jejeasta až do jeje rozwězana. Mimo wšednego wójowanja, akož jo se pokazało ze špatneju moralku žěla, abo bury su psepózdze žělaš zachopinali, su měli špatne žělowe rědy, su službu jano zwjeršne gótowali, njeusu dank a dań pšawidłownje płaſili, su pak tek wópytali z peticijami a ze skjaržbami w dlujkich procesach, jo samo pšež wuběganje z kraja a teke pšež wobronjone wójowanja swóju katastrofalu situaciju pólěpsyš. Južo w lěse 1666 su se wobskjarzyli wšake štandy pla krajnego kněza, dokulaž wěcej a wěcej pódananow wuběga a tak su wóni dojśpili póstajenie, až kuždy, kótaryž pswzejo do swójeje služby wuběgnjone pódany, musy se kšuše pôchłostaš.

Centry rozestajenjow su byli w drugej połojcy 17. stolęsa kněstwo Bjerwałd (1650-1660) a wokrejs Chóšebuz, zož su w lětoma 1667/68 wušej 4000 burow z bronjami pšešiwo wójjakam wójowali. Pódobny móćny zběžk jo byl znowa něži 50 lět pôzdzej wót lěta 1715 do lěta 1717. Zasej jo musało wójsko zapśimnuš, aby wobronjone bury pôdejšpiło. Wjele pódananow jo na to wuběgnuło do susedneje sakskeje Dolneje Lužyce, tak mjazy drugim do Raduša pla Kalawy. Dlujkolětne wójowanja su znate z kněstwa Grožiščo wót lěta 1718 do lěta 1739, z kněstwa Teupitz wót lěta 1722 do lěta 1726, z kněstwa kloštarja Nowa Cala wót lěta 1734 do lěta 1761, z kněstwa Brody, což su pak jano někotare z nejwažnejšych městnow njepokoja, do kótarychž słušašo zwětšego wěcej wjaskow.

(wobraz na str. 29)

Kněski grod w Žarowje (polski Źary)

(wobraz na str. 30)

Něgajšny dom štandow w Lubinje, zož jo se wót lěta 1667 do lěta 1816 lubiński wušy konsistorium kněžyl.

We wjele želach Dolneje Łužyce jo se w slědnej tšešinje 17. stolěša k socialnemu pódłocowanju pšinamakało pšíberajuce narodne pódłocowanje Serbow. Cesto jo se „serbski nacionalny charakter – der wendische Nationalcharakter“, kenž jo se pokazał we felujucem tšachu předk Boga, a bu nadawany lužoju „von schiefem Charakter“ a „mit zweideutigem Gesinnungen“ pšešiwo Nimcam, więźl ako pšicyna za burske zběžki. Pótakem jo se dejava serbska rěc wótporaś a to z nažeju, až se z tym pšicyny socialnych pšešiwnosćow zgubiju. K tomu jo pšišlo, až napšawy ku kšušenju absolutistiskeje centralizacije su měli zaměr, serbsku rěc wustarcyś. Ale zwenkapolitiske, militarne, gospodarske, cerkwinske a kulturelno-politiske zaměry kněstwowu Wettinarjow a Hohenzollarjow su byli wšakorakego raza, což jo wupominało diferencērowane póstupowanje pšešiwo serbskemu. To jo bylo raz pódłocowanje, raz pšiwdawanje a raz spěchowanje, což pak jo se cesto tek njezjapki změniło.

(Wobraz na str. 31)

Glěd na Kalawu wokoło lěta 1710.

Wjelgin rigoroznje su w markgrobojstwje Dolna Łužyca póstupowali. How su se z lěta 1657 za wósym lětzasetkow kněžili wójwody wót Sakskeje-Merseburga. Wóni su se procowali w zmysle krajnego absolutizma wó centralizaciju a z tym za wobgranicowanje mócy a wliwa štandow. To su w nutšikownej politice do dalokeje měry tek dojšpili.

Ze założeniem Lubinskego wušego konsistoriuma w lěše 1667 jo nastala swójska wjerchojska krajna cerkwi, kenž jo se w dalšnych lětach wopokazała ako mōcna zastupjarka wót stata spěchowaneje politiki germanizacije. Južo w lěše 1668 jo tam konsistorium na pšikaz wójwody Christiana I wót Sakskeje-Merseburga wužčał plan wótběga za dospoňe wótpóraniye serbskeje rěcy, kenž su z kšutosću a wutrajnosću pšež ceļe 18. stolěše nałożowali. Nejpjerwjej su wšykne serbske knigły a manuskripty konfiscērowali, pótom su pó planje kšac pó kšacu rozšyrjowali nimsku rěc pla młožiny, a to pšedewšym pšež nimsku šulsku wuebu a nimsku namšu. Wobtwarzowali su toš tu politiku germanizacije z mějenjem, až Serby maju „eingewurzelten Haß gegen die christliche Obrigkeit“ a z togo nastawa „boshafte Verstockung und Ungehorsam“.

W lěše 1725 su štandy pominali, až ma se we wokrejsoma Kalawa a Grodk, žož běšo serbska rěc tak ako w zjawnosći tak teke w priwatnej wokolinje hyšći wjelgin žywa, wěcej na nawuknjenje nimskeje rěcy glědaś. W lěše 1728 jo

konsitorium wšym prjatkowarjam markgrabojsztwa Dolna Łužycia pšíkazał, až žedno žíše wécej njesmějo na bože blido, akož njewumějo dosć nimski a w lěše 1729 jo krajny kněz wójwoda Moritz Wilhelm von Merseburg póstajił, serbskim starjejšym zdzeliš, až maju swóje žíši pilnje do šule pósłaš, aby tam lěpše pócne a nabožne zakłady žywjenja dostali a nimsku rěc nawuknuli.

Toś to rigorozne póstupowanje jo mělo tek pšípoznaše a pódprěru sakskich kurwjerchow. Wó tom njeznani jano pšíkaz Augusta Mócnego z lěta 1704 na štandy Gubinskego wokrejsa, w kótaremž jo pominał „die deutsche Sprache unter der wendischen Jugend nach Kräften zu befördern“, ale teke ten fakt, až su Wettinarje pó zajženju saksko-merseburskeje pódlańskeje linije w lěše 1738, akož jo markgrabojsztwo Dolna Łužycia zasej do jich direktnje zagronitosći pšíšlo, konsekwentne z antiserbskeju rěcneju politiku pókšacowali.

Pódobnje rigorozne su póstupowali bramborsko-pšuske knězarje w serbskem wobcerku kurmarki. W tak pómjenonem decemberskem reskripše z lěta 1667 póstaji kurwjerch Friedrich Wilhelm, bález komuženja znicyś wšo pismowstwo, kótarež jo hyšci pšed lětzasetkom sam pódprěał, a dospolne wótpórane serbskeje namšy.

Njeglédajucy na to su Hohenzollarje we wokrejsu Chóšebuz wjelgin difrencěrowanu politiku ze Serbami wugbali. Pód Fridriechom I (wót lěta 1688 – 1713) jo był bejny rozmach šulstwa na jsach. Pši tom ma Jan Bogumił Fabricius, wušy farař w Picnje a pózdzejšy promšt w Chóšebuzu, wósebne zaslužby. Wón jo założył z lěta 1711 šule, za dwě abo tsi wjaskijadnu zgromadnu, na kótarychž buchu pšístajone ceptarje, ako su serbski wuměli. Ako šulski inspektor wokrejsa Chóšebuz jo swědobniwje na to glědał, až se serbska rěc a serbske knigły we wucbje tek nałožuju. Pšicyna tolerantneje rěcneje politiki pšuskego krala su byli zwenkapolitiske aspekty. Za njogo jo bylo kněstwo Chóšebuz móst za dalše rozšyrjenje mócnarstwa do pódzajtša. Serbska ludnosć jo se dejava pšez serbopšijaznu politiku neutralizérowaš a nutšikowne konflikty z njeju njejsu směli wobstojaš.

Cele druge stojniščo k serbskej problematice jo měl kral wójakow Friedrich Wilhelm I (1713–1740). W lětach mjazy 1717 a 1735 jo wón žedne wukaze pšešivo serbskoscí wudawał. Tak su se Serby jano pón wuwěrowaš směli, gaž su wuměli nimski. Serbowanje jo se z pjenjezowej štrofu póchłostało. Naslědku jo kral wšym prjatkowarjam a wucabnikam pšíkazał, se wó malsne rozšyrjenje nimskeje rěcy a wó likwidaciju serbskeje rěcy procowaš. Dokulaž pak toś te antiserbske napšawy njejsu žyconu pódprěru duchownych zastojnswow měli – wóni su byli ménjece, až take napšawy su na škodu nabóžnosći krajneje ludnosći – su wóstali njewuspěšne.

Friedrich II (z lěta 1740 do 1786) jo se zasej wrošíł k tolerantnej politice swójogo starkego we wokrejsu Chóšebuz. How su se ze 40-tých lět wjelgin

procowali, aby se nowe póddany písiedlili, kótarymž njejsu jano góspodarske lěpšny dali, ale teke šcit jich serbskeje rěcy. Tak jo se wuwił Chóšebuzki wokrejs pó lěše 1740 wót centruma wuběganja za póddany do kraja nutšíkowneje kolonizacie. Pózél Serbow wót písiegnjonych z markgrabojswa Dolna Łužyc a ze susednych stron jo był wušej 70%. Južo w pšeběgu wót Friedricha I pšewježoneje zwenkneje kolonizacie su nimske sedlarje założyli městnosći Ottendorf-Luisenruh (Otašoje) pla Picnja a Sachsendorf (Knorawa), žinsa žél města Chóšebuza, a su se do małej kolonije tkalcow pla Bórkow zasedlili, z kótarejež su pózdzej nastali Kuparske Bórkowy a Prizarske Bórkowy. Južo za krotki cas su se skóro wšykne nimske sedlarje asimilērowali do serbskeje ludnosći.

(Wobraz na str. 33)

Pogléd města Gubina wokoło lěta 1745

Hynacej jo pak bylo w serbskem wobcerku, ako jo lažał na kšomje serbskego sedlarskego ruma. Serbske kolonisty su se pšedewšym we wětšych kupkach do Dolnych Błotow zasedlili. Wjèle raz su wóni pšosyli wó serbske prjatkowanje, ale Friedrich II jo weto w lěše 1756 pšíkazal, až „wukaz za wótpórane serbskeje rěcy“ dalej wobstoj a jo jim do rady dał, se zasedliš do Chóšebuskego wokrejsa. Tak su wót Serbow wobydlane strony, ako su lažali na pódpołnocy a su byli w 17. stolěšu hyšći srjejžišćo serbskich kulturnych procowanjow, něnto definitiwnje swój serbski charakter a swój wuznam za kulturu Serbow zgubili a serbsku rěc su wutamali. Na město tych stron jo we 18. stolěšu chóšebuski wokrejs pšíšeł. How jo Jan Bogumił Fabricius stwórił dolnoserbsku pisnu rěc a to pšez w lěše 1709 šišcany Nowy Testament, kótaryž bu z pomocu finançielneje pôdpéry Friedricha I a wót pietizma wobliwowanego kněza von Pannwitz z Korjenja šišcany. Pšed tym jo južo w lěše 1706 katechizm wót Luthera pšestajił a wudał. Něži 90 lět pózdzej jo gołkojski farař Jan Bjedrich Fryco pšestajił Stary Testament, ako jo akle 5 lět pózdzej, pótakem w lěše 1796, směl wujš. Z tym smy měli prědny raz celu bibliju w dolnoserbskej rěcy. W lěše 1760 su Serby Chóšebuskego wokrejsa dostali kjarližowe knigły w swojej maminej rěcy, kenž jo wudał farař Johann Ludwig Wille z Brjazyny pla Chóšebuza.

Krystof Gabriel Fabricius, farař w Małksy pla Baršča, jo nažělał serbske šulske kniglicki za katechizmowu wucbu, ako su se dwa raza šišcali (w lětoma 1711 a 1718). Wótšiščanje joho zběrki kjarližow a joho agendy w lěše 1728 njeběšo mózne, dokulaž su dolnołužyske štandy pšešivo tomu byli. W lěše 1769

wudane Lubnjojske serbske spiwarske su se jano w kněstwje něgajšnego wobsednika Rochusa Friedricha z Lynara wužywali, kenž z opozicije njejo politiku germanizacije krajnych zastojnstwów pódprěował.

W pšíberajucej měrje su tek nimske rozswětlarje wót drugeje połoje 18. stolěša serbske kulturne procowanja spěchowali. Wobspomnješa gódnjej stej w tom zwisku Lubnjojski wušy farař Johann Gottlieb Hauptmann, awtor naspmomnjonych spiwarskich a předne šišcaneje dolnoserbskeje gramatiki (z lěta 1761), ak teke Chóšebuski šołta Christian Carl Gulde, ako jo ze swójimi žělami regionalnych stawiznow kšel wóttvariš pśedsudki pšešiwo Serbam. W lěše 1785 jo wón wózjawił bibliografiju spisow, kenž su w dolnoserbskej rěcy wujšli.

Njeglđajucy na wše procowanja jadnotliwych wósobinow, jo měla ta zesrzejíz 17. stolěša forcērowana politika wutlocenja serbskeje rěcy na širokich stronach markgrabojsztwa Dolna Łužycia južo předne wuspěchy. Serbskosć jo se wěcej a wěcej wutlocowała ze zjawnego żywjenja a w někotarych stronach, tak w žělach wokrejsow Lubin, Kalawa, Žarow a Łukow jo se serbska rěc dospołnje wótpórala. Jano w 17. a 18. stolěšu stej se pśesajžiļej pšenimcowańska politika a asimilacija w 300 jsach Dolneje Łužyce, a to wósebnje na kšomach serbskorěcneje domownje Serbow. Tak jo se Lubinski wušy konsistorium w lěše 1794 bejnje wjaselił, až jo se na wjele jsach prowince póraziło, wóspjetnje wukazane wutamanje serbskeje rěcy dojšpiš a až žo něnto wó to, jej ze starymi lužami a swójzbami zajš daš – „gänzliche Ausrottung der wendischen Sprache... an großen Teils Orten dieser Provinz durchaus erreicht worden ist“..., „wie es in den größten Städten des Markgraftums und den umliegenden Dorfschaften bereits geschehen ist, mit den alten Personen und Familien gänzlich absterben“ zu lassen. Kulturelne aktivity Dolnoserbow su se wót 18. stolěša na Chóšebuski wokrejs koncentrowali, žož su wujšli mjazy lětoma 1706 a 1806 celkownje 45 dolnoserbskich knigłów. Su pak se teke koncentrowali na žedne wobgranicowane krajne strony, kótarychž wobsejžarje su bojkotowali germanizatoriski centralizm krajnych knězow a zastojnikojski aparát w swém móčnarstwje abo su samo pšešiwo wótpóranju serbskosći wustupowali.

(wobraz na str. 34)

Pódpsima serbskich kolonistow pód derbnym dogronom za nowozałożonu wjas Nowa Žytawa pla Pšíbora (zwětšego tsi kšicki)

## 19. stolčeš

19. stolčeš jo bylo za dolnołužyske Serby w dwójakem zmyslenju wuznamne. K prědnemu jo se statna píslušnosć znowa změniła, což jo mělo wětše slědy za narodne a kulturne wuwiše; k drugemu jo se teke howko wótměwał proces byrgarskego psemjenjenja towarišnosći, kenž jo toś ten cas charakterizował.

Wokoło lěta 1800 jo měla dljuka kriza feudalneje kněžy swój wjerašk. Jeje wótpórane bu wěcej a wěcej notnjejše, aby se stagnacija w rolnikarstwje, kótaraž jo zawirowała katastrofalne zešpatnjenje położenia burskeje ludnosći, skóro psewinuła. Wjele burow su byli žywe pod eksistentnym minimumm. Tak jo dejal píznaš starosta Dolneje Łužyce von Thermo w lěše 1813 w swojej rozpřawje na zgromażinu štandow, až „bei einem kärglichen Ackerbau der Niederlausitzer Untertan im Allgemeinen jährlich nicht mehr als den Unterhalt für sich und die Seinigen erwirbt“. (písnadnem rolnikarstwje dolnołužyski pódan lětnje wěcej njezaslužyo, ako zežywjenje za sebje a za swóje. Šikany, kšíwzenja a katowanja wót knězow a jich služabnych su písud krajneje ludnosći pšídatnje pgóryšli. W lěše 1780 bu na písklad bur we Waldowje pla Lubina psez fojta kubla z kúdom mócnje psebity, dokulaž zazdašim njejo dosé žělał. Ksud jo za knězow „ein zur Arbeitsantreibung solcher fauler Untertanen überall in hiesiger Gegend gewöhnliches Instrument“, pótakem „howko wšuži wšedny instrument za pgórnjowanje gniłych pódanow do žěla“. Dwě lěše pózdzej su se štandy Lubinskego wokrejsa prócowali wó krajnu kazní, kenž ma pódanam wóženjenje bžez dowólnosći kněžy zakazaš. W lěše 1784 jo bur z Herpny pla Kalawy powěžel, až kněz bijo žíši, kenž pla njogo žělaju „mit der Peitsche nicht menschlich, sondern viehisch traktierte“ (z kúdom nic człowiecne, ale skóscy), jo psy na žíši šcuwał, kenž su jadnomu gólcuju wjeliku ranu do nogi kusnuli. Wobstawne rozšyrjenje służbow běšo wšedna wěc, aco to wopokazuju skjaržby z Łutow pla Kalawy a z Cowjego pla Lubina dla pšídatnych służbow ze zapsěgom, z Limbarga pla Chóšebuza dla zawježenja pšídatnego wobstšiganja wójcow a ze Tšadowa pla Grodka dla zakaza pasenja zboža. Powšykna njespokojnosć bu tak wjelika, až by južo małučka škricka dosegała za wuderjenje rebelařskego zběžka. To jo se tek stało psez francojsku rewoluciju, wó kótarejž su bury zgónili ze casnikow, lětakow a psez kšajzne pyšpotanje.

Južo we februarje lěta 1790 su bury z wěcej ak 50 wjaskow kněstwa Lutola pominali, wótpóraš feudalne daňki a wšedne bonarske služby. Akož su jim to zajžowali, su bury wše služby wótpokazali a su samosebnje jadnali. Wóni su kněske koły w goli wutergnuli a su grozily, pó písklaže francojskich burow wótpóraš jabeř feudalnegu wucycowanja. Na kóncu maja lěta 1794 su bury žarowskich stron wót gólnikojskego zastojnstwa kompromise pominali, howacej kšě to richtowaš, ako we Francojskej. Takich grozenjow bu wěcej a wěcej, což

pokazujo na to, až luže na jsach su se mócnjej wobarali. W lěse 1803 su se bury ze Zušowa wuskjaržyli, dokulaž jo jich Lubnjojski kněz „Graf zu Lynar“ bon rozšyřil. Dokulaž su se bury wobarali, njepšawne pominanja dopołniš, jo groba sedym wót nich popajžíl za dwa dnja a dwě nocy a wóni su dostali jano wódú a klěb. W nowembrje lěta 1807 bu knecht z Prožyma pla Grodka za styri dny zawrěty, dokulaž jo „anführerische Reden geführt“, zběžkarske nagrona pšewjadł, „die übrigen Hofeleute aufgehetzt“ druge bonarje naščuwał a „Hofdienste nicht in dem Maße, wie sich gebühret“ bony njejo tak wugbał, ako se to słuša. W lěse 1812 jo psíšlo dla pominanja kněstwa Gołbina pla Chóšebuza, až maju kósace w zymje mimo wobjedoweje přestawki žělaś, k mócnemu wobaranju.

(wobraz na str. 36)

Hamry w Picnju na zachopjeńku 19. stolěša

Pomałem su kněze z dorozměšim domarkowali, až su změny za dalše wuwiše rolnikarstwa wjelgin notne. How a tam su buram kněžkojske kubła pšepachtowali a tak casy njejo bylo bona. Tak jo bylo w Brjazynje, na Górách, we Gołbinje a we Wjerbnje. Kněze su buram teke rolu pšepachtowali na derbstwo (Rogozno, Janšojce) abo wóni su samo póddaństwo za wětšu sumu pjenjez wótpórali (Stara Darbnja). Na kóńcu 18. stolěša su bonarstwo wótpórali w kněstwie Lubnjow, we wjaskach wokoło Łukowa, how a tam w stronach Gubinskego wokrejsa a teke w zastojnsthach Grodk, Gubin, Lubin a Nowa Niwa. Ale toś te snadnučke wopyty reformy jadnotliwych knězow njejsu feudalne poměry změnili, ako teke nic procowanja dolnołužyskich štandow, wót lěta 1809 derbstwo nad póddanami a wobsejzeństwom wótpóraś. Akle pó dlujkem casu jo se proces wulichowanja burow šyroko pšesajžíl, wšako su byli w prědnyma lětzasetkoma nowego stolěša teritorialne změny, kótarež su komudu bergarskego pšetworjenja zawirowali.

Změny su stojali w zwisku z wójnami Napoleona. Sakska, kenž běšo stawnje na boce Korsow, bu w „Póznańskem měrje“ w lěse 1806 wótmytowana za swóju zwěrnost z wokrejsom Bramborsko - pšuskego Chóšebuza, tak, až jo skóro za cely lětzasetk wšen serbski sedleński rum pšípadnūl na Saksku. Pó pórážce Napoleona su musali zejgrawarje wjele kraja dobyśarjam wótedaś, tak teke Sakska wěcej ako polojuču dotulnego teritoriuma. Do togo słušaštej teke markgrabojs্বwo Dolna Łužyc a wokrejs Chóšebuz, kenž stej w lěse 1815 na Pšusku pšípadnūl. Z tym jo wóstało jano hyšći 20 procentow serbskego

wobydlarstwa pší Sakskej, což běchu pódpołdnjowe strony Górneje Łužyce, wětšyna bu pak pšuska.

(wobraz na str. 37)

Bramborski serbski casnik  
Prědne wudaše Dolnoserbskego casnika

(wobraza na str. 38)

Stare twarjenje Chóšebuskego gymnaziuma (do lěta 1867), na kótaremž běšo serbština pruwowański pśedmjat za maturitu

(wobraz na str. 38)

Citat ze swěžeńskego pisma k 100lětnemu wobstašu gymnaziuma

Kake wucynki su toś te změny za serbsku ludnosć w Dolnej Łužycy měli? Kak su se nowe mócnarje měli Serbam napšešiwo? Glědajucy na dalšne wuwiše w 19. stolěšu musy se zwěščiš, až su Dolnoserby skóro do wjelgin špatnejšeje situacije pšišli a to z tšojakich pšicynow.

K prědnemu, a to pšitrefijo za Serby generelnje, su wóni byli we wšych zastojnstwach jano mjeňsyna. W prowincy Bramborska běchu mjenej ako 3% a w zastojnstwie Frankobrod nad Odru pód 6 procentami. Z tym jo bylo wót wšogo zachopjeńka jasne, až žedno ewentualnje nastawajuce ludowe gibanje njamóžo dojšpiš masowy charakter. Jano we wokrejsoma Chóšebuz a Grodk (71% a 64% w lěse 1843) jo byla wětšyna serbska, we wokrejsu Kalawa běšo póżél Serbow něži jadna tšešina a we wokrejsach Žarow, Lubin a Gubin jo był mjazy jadnym a šesć procentami. Pó prědnej oficielnej statistice wó narodnosći pšuskego stata jo se w lěse 1843 wěcej ako 60.000 Serbow w Dolnej Łužycy wuznało k swójomu serbskemu ludstwoju. Znaty serbski procowař Jan Arnošt Smolař měni za samske léto, až jo jich samo 72.000 było.

K drugemu: něnto su pšuske zastojnstwa pó wěstej chylce dlijenja, wěcej a wěcej pó sasksem pušu rigoroznego narodnego pódłocowanja Serbow

slědowali, což jo teke pótřeſiło za Chóſebuski wokrejs a z tym za celu Dolnu Łužycu. Južo w lěſe 1818 jo Frankobrodſke kněžarſtvo wukaz za redukowanje serbskeje rěcy wudało, kenž dejašo byš směrnica jadnanja za pšíduce lětzasetki. Wót 20-tych lět 19. stolěſa su wěcej a wěcej pſesajžowali, do serbskich wjaskow nimske fararje a ceptarje zasajžowaś, serbsku rěc ze cerkwinskego žywjenja a ze šulskeje wucby wustarcowaś, financialne pomocy za šišć serbskich knigłów zakazaś a z tym jich wudašam zadoraś. W lětoma 1821/22 njejo se na pšíklad póraziło, wudaś nowu serbsku wucbnici, což pak su wšake wósobiny a wušy farař Šyndlař pódprerowali. Wšyknym ceptarjam a fararjam su pšíkazali, se póstarašS wrozšyrjowanje nimskeje rěcy, „gründliche Verbreitung der deutschen Sprache“. Jo se teke póstajiło, až smějo se „bžeze kuždego rozgörjenja“ serbska rěc jano w zakładnych šulach za abecejarje ako pomoc wužýwaś, ale wucba za starše wukniki ma jano nimska byś. Niži njejo se dowoliło, jano serbski prijatkowaś, ale jo se deјalo na to glědaś, až „immer größere Abschnitte der Kanzelvorträge und der Liturgie“ pšecej wětše žele prijatkowanja a liturgije su nimske. Tak jo bylo teke z kjarližami. Wšykne fararje a ceptarje, ako su na ten wukaz žiwali, su dostali pocesčenje a chwalbu kněžarſtwa, ale te, kenž su se za wobchowanje serbskeje rěcy zasajžowali, su dostali pórak dla „Geistesarmut“, chudoby rozyma, abo jim jo to bylo na škódu. Ale chto jo to južo kšéľ?

Toś ta rigorozna rěčna politika bu w píſiducych 5 lětzasetkach jano dwa raza krotko pſetergnjona. Prědny raz to běšo na zachopjeňku 40-ych lět a pótom hyšći raz na kónicu 50-ych lět, ale pšecej jano za něži 10 lět. Toś ta změna kursa jo wobej raza stoała w zwisku z politiskeju krizu stata. Wóna pak jo byla teke reakcija na zbužone słowjańske gibanja we wukraju z jich pominanjamia wó narodnu rownopšawnosć. Skóńcny zaměr, germanizacija słowjańskeje ludnosći, jo se něnto deјał dojšpiš na měrnjejšu wizu. Ministař za justiciju von Mühler jo nowu liniju tak pomjenil:

„Der angemessenste Weg zur allmählichen gänzlichen Beseitigung der wendischen Sprache ist unbedenklich der: auf die Einführung der deutschen Sprache unter den Wenden nicht durch direkte Zwangsmaßregeln, sondern mittelbar dadurch hinzuwirken, daß man in der Gesetzgebung und Verwaltung jede Begünstigung und Pflege des Wendischen vermeidet. Dies Mittel wird hinreichen, der deutschen Sprache den Sieg über die für das Bedürfnis der heutigen Zeit nicht mehr genügende und wenig bildungsfähige wendische Sprache zu verschaffen; zugleich wird aber dadurch das schmerzliche Gefühl, welches die Ausrottung der Sprache eines Volkes für dasselbe mit sich zu bringen pflegt, den Wenden erspart.“

und so einem sonst zu befürchtenden Mißtrauen und Widerstreben derselben vorbeugt“.

Zaměr stata běšo, dobyś serbsku ludnosć ako zwěrne stašany Pšuskeje a tak zadoraś wliwoju bergarskeje opozicije na nju. Za to jo stat serbsku ludnosć kšět wěcej zwězaś z Pšuskeju a Serby su dejali wěriš, až wótněnta jo perioda narodneje rownopšawności. Změnjona taktika stata jo dowolowała šyrše nałożowanje serbskeje rěcy w šuli, pópuščanje germanizacije pšez cerkwju a wětše wobglědowanje serbskorěčnych kandidatow pla jich zasajženja na wakantrych městnach farow. Zrownju jo toś ta taktika měla njeplanowany pódlański efekt, kótařž pak zastojnsta na žeden pad njejsu na myslí měli. To běšo rozmach narodnych a kulturnych procowanjow Serbow.

Kandidata za amt prjatkowarja Mato Nowka, wót lěta 1846 farař w Módlej (žinsa žěl Chóšebuza) a dwě lěše pózdzej předny redaktor „Bramborskego Serbskego Casnika“ a Jan Boguchwal Markus, wót lěta 1846 farař w Grobräschenu pla Zlego Komorowa a južno znaty pšez swóju zběrku dolnoserbskich ludowych spiwanjow, stej pšepođalej we wónem lěše na Chóšebuskej synodalnej konferency peticiju, w kótarejž stej protestowałej pšešiwo katastrofalnym poměram na cerwinkem a šulskem polu a stej sebje žycyjej, aby se serbska rěc wěcej nałożowała. Farař Jan Juro Rychtař z Łojowa pla Grodka jo wótpokazał pšecej zasej praktikowane zwězhanje serbskeje z nimskeju namšu. Jogo kolega Kito Knocha z Lěšcow pla Grodka jo pó dlejšem casu nabóžninu zasej serbski rozwucował. Wušy farař Jurij Libuš ze Zlego Komorowa, różony Górnoserb, jo pominał wětše nałożowanje serbskeje rěcy w cerkwi a we wucbje, pšedewšym by dejali žísi serbski cytaś wuměš. Z kšutymi słowami jo pominał za Dolnu Łužycu serbskego promšta. Toś te wugronjenja, kenž su zawiadowali „einigen Lärm und viel Gerede“ (zogol a mudrowanje) su za bramborskego Vice-Generalsuperintendenta Hupe byli w lěše 1846 pšicyna za joho zwěscenie:

„Eine dunkle Sage ist unter die Wenden gekommen, als werde das Wendentum von der höchsten Stelle her besonders begünstigt.“

„Serby powědaju bajanku, až se serbstwoju wót nejwušych zastojnstwów lěbgoži“. Pšez to pominaju sebje Serby „wěcej ako jim pšistoj“.

A Chóšebuski superintendent Ebeling jo měl wašnu Serbow, ak wóni pla wólbow za prjatkarja pominaju, za njewobpšawnjonu a škódnu. Jo samo pominał, až se pšešiwo tomu kšuše zakšocyjo. Take rozpšawy su byli za pšuski

stat pšicyna, až jo se na kóncu 40-ych lět zasej wrošíł na wuproběrowany, rigorozny kurs germanizacije, kenž pak se dejašo z nowym elementom dopóznaša wobogašiš, ako su to tšojenja bergarsko-demokratiskeje rewolucije z lětowu 1848/49 pokazali.

(wobraza na str. 40 a 41)

**Wosrjejz 19. stolěša su wujšli žedne dolnoserbske wucbnice (žedne z nich w někotarych nakładach)**

Zemjaństwo jo se procowało, politiski wliw na serbsku ludnosć pówušyś a jeje myslenja a měnjenja kontrolowaś. Za to jo serbskich duchownych a serbsku rěc znjewužywało. W rewolucionarnem lěše 1848 su z finacialneju pomocu pšuskego stata założyli tyżenik „Bramborski Serbski Casnik, kenž jo měl zaměr „wugbaś wliw na Serby a jich wót škódnych škaranjow“ ščitaś. Togodla jo Casnik ned wót zachopjeńka pšešiwo demokratiskemu gibanju serbskich burow z jich socialnymi a politiskimi pominanjamia pisał. Jano z wokrejsowu Chóšebuz a Kalawa su bury napisali 17 (Chóšebuz) a 32 (Kalawa) peticijow na Pšuski sejm, w kóterychž su pominali regulērowanje poměrow mjazy burami a knězami, wótpórane bona, znižyś dańki a rewiziju wukupjenja. Pokorna a rozgledniwa kritika Casnika dla špatnych narodnych wobstojnosćow a wóspjetne pominanja za pštistajenie serbskich fararjow a ceptarjow a teke wó lěpše wobkejžbowanie serbskeje rěcy w šuli – kótaraž tak a tak jano reakcionarnje motiwérujo, dokulaž jo serbska rěc dejava byś srědk za pósłušnosć napšešiwo pšuskeje wušnosći – njejsu nic změnjali na antidemokratiskem zaměrje serbskego łopjenka. Lěcrownož běšo jogo nakład pšeliš niski a jo mogał jano eksistěrowaś pšez finacialnu pódprětu stata, su jen pšuske zastojnsta wobstawnje zdžaržali, dokulaž su jen měli za srědk, ze Serbow dobre Pšusaki dostawaś. Druga institucija, kótaraž jo se twóriła z pódobnym zaměrom, jo jano na krotki cas wobstała. „Der Wendische Verein für die Niederlausitz“ („Serbske towaristwo za Dołojcnu Łužycu“), ako jo w lěše 1850 pód pšedsedarjom Chóšebuskego krajnega raźca von Werdeck nastalo, bu planowane ako „Mašica Serbska za Dolnu Łužycu“, ale jo južo tři lěta pózdzej dla felujuceje resonance pla Serbow swojo žělo skónocyło.

Na kóncu 50-tych lět běšo pšuski stat znowa, ak južo pšed 20 lětami, w politiskej krizi a zasej jo swóju narodnostnu politiku změnił. „Aus Gründen sowohl der höheren Politik als der Humanität“ („z pšicynow wušeje politiki a humanity“) su nejuše pšuske zastojniki za to byli, až se nejgóře cerkwinske a šulske wobstojnosći w serbskem rěcnem teritoriju a njespokojnosć serbskeje

ludnosći wobgranicuju. Do ważnych pízwielenjow słuchacu w lěse 1856 zawjeżenje fakultatiwneje wucby serbščiny na Chóšebuskem gimnaziju, wudaše wšakich serbskich wucbnicow mjazy 1867 a 1869 a póstajenie píedpisow za nałożowanje serbskeje rěcy w cytanju a w nabóžninje. Toś te napšawy su serbske procowarje charakterizérowali ako „humane Praxis“ a wóni su zbužili nažeju za pólěpšenje situacije a za wótpóranje rozsyryjonego analfabetizma mjazy Serbami w swojej maminej rěcy. Toś te wudobyša njeusu serbsku ludnosć dlužko rozwjaselili.

Ned pó założenju Nimskego Rajcha w lěse 1871 jo se zasej kněžýł kšuty antiserbski kurs, dokulaž jo stat něnto wšyknno gótował za wuspěšne dokóńcenje germanizacije. Nimsko-narodna žwała jo zagadowała zjawne žywjenje a antiserbske g ī ź š ź ſyrjowali. „Die Reste des Wendentums sollten nun rasch ihrem Ende entgegengeföhrt werden“, („zbytki serbojstwa su se něnto dejali wótpóraš“), jo w lěse 1896 wušy prezent bramborskeje provincie pominał. Cerkwja, šula a zjawne měnjenje su se woglédowali ako te 3 institucije, ako mógu nejlěpjej zaměr pšenimcowanja Serbow dojšíš.

(wobraza na str. 42)

W casnikach jo se bejnje za wudrogowanje wabiło

(wobraz na str. 43)

Bramborski serbski casnik z lěta 1850.

W dolnoserbskem tyženiku su wudrogowarje wó swójich dožywjenjach pisali, tak na píkład Mjertyn Tešnař z Turnowa w swojom „Serbskem lisće z Australiskeje“, kenž jo se w pókšacowanjach pisał

Tšeši aspekt njesmějo se w posužowanju pšechoda Dolneje Łužyce do Pšuskeje w lěse 1815 pšewižeś – to jo wašnja wótpóranja feudalnych poměrow na kraju. Pšuske kněžarstwo njejo chwatało, bergarske kaznidawarstwo na něgajšne sakske zèle kraja rozšyriš – a to njejo se spódobało tamnym krajancam, ako su pominali wótpóranje feudalnych poměrow wótwisnosti. W lětoma 1815/16 su se cele gmejny zapowěželi dalej na bon chójzíš, su pisali skjaržby na pšuskego krala abo su šégali rownownen do pšuskeje stolice, kraloju groniš, což jim mucy. Na toś tom masowem gibanju su se wobželowali delegacie písamem ze wšych

jsow Dolneje Łužyce. Jano z wokrejsa Chóšebuz jo jich było 71. Toś te protesty běchu za statnego kanclarja pšicyna za kšute napominanja, až su wšykne bury dalej winowate „die Hofdienste, wie sie solche bisher geleistet haben, auch fernerhin unweigerlich an ihre Gutsherrschaft zu leisten“ („donětejšne bony tek dalej běz zapowěženja na swojej kněžy wugbaš“).

Akle w lětoma 1819 a 1821 jo se pšuske agrarne kaznidawarstwo wupšestrělo na Dolnu Łužycu, ale w modifícowanej formje pšez deklaraciјu z lěta 1816. Toś ta jo jano za te bury pšítrjefila, ako su měli zapšěg a kótarež su dejali wótedaš 1/3 gruntow (derbne wobsejšeństwo) ako jadnorazowy zaplašonk abo ako lětnu pjenjeznu rentu a tak su dostali rolu ako swojo wobsejšeństwo. Toś te kazni njejsu nejjperwnej pšítrjefili za małe a srjeźne bury, pótakem nic za budkarje a za zagumnarje. Wóni su se dalej wucycowali a jim jo tšach grozył, až zgubiju swój kusk zemje. Akle 2. měrca 1850 su se teke bury běz zapšěga pó nowej kazni wulichowali wót feudalnych brěmjenjow. Toś ta wašnja „Bauernbefreiung“ („wulichowanja burow“) jo póspěšyla socialny proces diferencowanja we wejsańskej ludnosći. Wjele burow jo mělo długi, jo wochudnjeło, zbědniło a běchu tak wunuzkane, w nastawajucej industriji zwenka rolníkarstwa pši klěbje byś abo domownju wopuščiš a do zamórskego kraja wudrogowaś.

(wobraz na str. 40)

Seš zeleznice wokoło lěta 1875

W 40-tych lětach jo nastalo wudrogowanje a joga wjerašk jo był w lětoma 1853/54, pjerwjej až jo pón w slědnej tšešinje 19. stolěša widobnje wóteběrało. Nejlubjej su měli Australisku. How su serbske sedlarje pód nawjedowanim Mjertyna Tešnarja z Turnowa w prowincy South Australia w lěše 1856 koloniju Peter's Hill założyli. Druge su se zasedlili do prowince Victoria blisko Melbourne. Druge cile běchu pódpołnocna Amerika (USA a Kanada) a teke Pódpodnjowa Afrika. Wěcej ako 1000 Serbow z Chóšebuskego wokrejsa jo w zamórskem kraju nowu domownju namakało. Nejwěcej wudrogowarjow jo było z Turjeja pla Picnja (242 paršonow), z wósady Wjerbno (207), z Hochoze (92), z Janšojc (91) a z Gołkojc/Gołbina (90). Ale tek z Dešna, Žylowa, Brjazyny, Popojc a z Liškowa jo wjele Serbow wudrogowało. Dokulaž su se zwětšego nimskim wudrogowarjam pšízamknuli, su z nimi teke nowe sedlišča założyli a tam jo se serbska rěc wětsy žěl z drugeju generaciju zgubowała.

Narodne wědobnje burow a njezamóžnych serbskich warstow, ako su jano wó swoju eksistencu wójowali, běšo wjelgin snadnučke. Přemóčny běšo ekonomiski síšć na nich. Ale w pódpołnocnem želu wokrejsa Chóšebuz a we wjaskach wokoło wokrejsnego města a tek wokoło Picnja jo nastala kupka bogatych a sebjewědobnych burow, kótaraž jo se pózdzej z małkeju licbu narodno-wědobneje inteligence stała z nosarku słabego narodnego gibanja w Dolnej Łužycy. Inteligenca jo musała dla słabego serbskego bergarstwa pšewześ nawjedowanje we wójowanju za narodne a kulturelne pšawa Serbow.

Z rědow bogatých burow jo pôchadał wjeliki žel serbskeje inteligence. Něži 25% serbskich fararjow jo w lěse 1825 pôchadało z burskich swójžbow abo ze zamóžnych wejsańskich warstow, ako zastojniki, młynkarje a šolty. W lěse 1845 jo se ta licba pšez wugbaša agrarneje reformy južo na 50% zwušyła.

(wobraz na str. 45)

Chóšebuz wesrjejz 19. stolěša – mimo cerkwinskich tormow rostu dymnice fabrikow

Hyšći jo w Dolnej Łužycy, ako teke w drugich žélach Nimskeje, rolnikarstwo dominěrowalo. W lěse 1800 jo něži 80 procentow wšich želabnych žělało w rolnikarstwie. Ale tkalcojstwo a suknjarstwo stej grajel svoju rolu. Na progu do 19. stolěša jo se suknjarstwo pšez nastase přednych manufakturow bejnje pšeměnilo. W lěse 1819 su byli w Chóšebuzu 11 fabrikantow, pla kótarychž jo 159 luži žělało. Nejwažnejše městna za produkciju sukna su byli mimo Chóšebuza teke Grabin, Gubin, Žarow, Grodk a Baršc. Tkalcojstwo jo se koncentrěrowalo na wokolnosć Błotow a na strony wokoło Žarowa a Trjobule. How a tam su byli teke głažkarnje (Frycowy Gaj, Gózdź) a zelezarnje (Picnjo, kněstwo Baršć/Brody). W drugej tšešinje 19. stolěša jo se pón teke w Dolnej Łužycy industrielna rewolucija zachopiła. Kapitalistiski system fabrikow jo wótměnjował manufaktury a zawježenje sparnice jo zamóžniło koncentraciju a zwušenje produkcije. Ale akle w slědnej tšešinje 19. stolěša jo industrializacija dojšpiła wjerašk statkowanja a jo z tym pšeměnila woblico krajiny. Pšez nowe linije zeleznice, wósebnje Barliń – Lubnjow – Chóšebuz – Grodk – Běla Wóda – Zgórjelc w lětoma 1866/67, linija Chóšebuz – Zły Komorow – Großenhain – Drježdžany w lěse 1870, linija Chóšebuz – Gubin w lěse 1871 a linija Lubnjow – Kalawa – Zły Komorow – Kamjeńc w lěse 1874 njejsu serbske strony južo tak wótalažane byli.

(Wobraz na str. 46)

Manuelne dobywanje brunice we Łužycy wokoło lěta  
1990

(wobraz na str. 47)

Žělašerje a zastojniki w jamje pla Wjelce w lěse 1903

Pódla tekstilneje industrie jo brunicarstwo zesrjejíz 19. stolěša wěcej a wěcej wuznama dostało. Předewšym w stronach wokoło Kalawy a Złego Komorowa su nastali wětše brunicarnje a briketownje, kótarymž su južo skóro aktiowe towaristwa sledowali. Z tym běšo zwězane wjelike pšíberanje žělašerstwa, což su byli domorodne Serby a Nimce a teke pšíšejnjone Nimce a Pólaki. Jano w rewérje wokoło Złego Komorowa jo se licba žělašerjow wót 450 w lěse 1871 powušyła na 10.600 až do kónca stolěša. Z tym běchu wětše změny etniskeje zestawy ludnosći a malsny pšechod Serbow do dwójorčnosti zwězane.

To wšykno běchu njepšigdne wuměnjenja za samostatne wuwiše Dolnoserbow. Tak njejo žeden žiw, až jo se how proces pšenimcovanja wó wjele malsnej wótměwał, ako w Górnjej Łužicy a až how njejo byl taki rozmach w narodnem a kulturelnem žywjenju. Licba narodowědobnych procowarjow serbskeje inteligence, ako su se zjawnje zasajžowali za swóju kulturu a maminu rěc, jo wóstała snadnučka. Cesto su za to šerpjeli pód woplatami.

W tom zwisku matej se naspomnjejužo mjenowany farař Šyndlař a ceptař Głowani. Wjerbanar Jan Zygmunt Šyndlař jo kritizérował wustarcenje serbskeje rěcy z cerkwinskego a šulskego žywjenja, za což jo dostał někotare napominanja a pórki wót swých pšedstajonych. Wón jo wudawał wjele nabóžnych a wucbnych spisow, z kótarymiž jo kšelé swóje krajany rozzwucowaš a jich narodne wědobnje skšušowaš. Pó celej Nimskej pšípózny pedagog Dabit Boguwěr Głowani (David Traugott Kopf) jo wózjawił serbske kjarliže, prijatkowanja a kublańska spise, ako su luže wjelgin lubowali, jo organizérował ceptarske konference a jo pominał, až musy se serbska rěc pódla nimskeje w šulskej wucbje nałożowaš.

Do małej licby zastupjarjow dolnoserbskeje inteligence, ako jo se procowała wó zdžaržanje rěcy a kultury swójogo luda, su teke słusali južo naspomnjeny farař Libuš ze swójimi domownjowědnymi a rěcywědnymi žělami, Lubnjojski

# **Podstupimske písinoski k Sorabistice**

## **Potsdamer Beiträge zur Sorabistik**

Nr. 4 • 2001

Hrsg. von Peter Kosta und Madlena Norberg



wušy farař Kito Fryco Stempel ze swójimi pěstajenjami antikskich basnikarjow a z wobšyrneju licbu swójich basnjow, ceptař Kito Šwjela ako dlujkolétny redaktor „Casnika“ a dwa fararja – Pawoł Fryco Broniš ako wudawař nabóžneje literatury a Jan Bjedrich Tešnař. Wón jo byl główny procowař w towarzystwie „Łužyc“, kótarež jo se w lěše 1849 na Chóšebuskiem gymnazijumje założylo a jo bylo dlujki cas jadnučke takego charaktera w Dolnej Łužicy. Pózdzej jo se gnujucy starał wó wudaše nabóžneje literatury (spiwarske, biblija, wucbne spise) a jo zmužnje wustupowař pšeſiwo zaměram germanizacije pšeſz pšuski stat.

Nejwuznamnjejšy literat běšo Wjerbanář Mato Kosyk, kótaregož mamy z dobrým pšawom za klasikarja dolnoserbskeje literatury. Dokulaž njejo směl w swojí domowni wordowař farař, jo w lěše 1883 do USA wudrogowař, žož jo po wuštuděrowanju na fararja až do swójogo emeritěrowanja w lěše 1913 we wšakich wósadach žeňal. Wón jo lyriske basni a balady, ale tek episke twórby a dramy pisař.

Kito Wylem Broniš, farař w Pricynje, jo byl jaden z nejwěcej pšípóznatych rěcywědnikow swójego casa. Wón jo se zaběrař z wědami wo dialektach, wó etymologiji (póchad słowow), wó onomastice (pomjenowanja) a jo k tomu wěcej raz wažne wědomnostne pšinoski do serbskich a nimskich casopisow napisal.

Farař Jan Karlo Fryco Swora (Zwahr), póchadajucy z wótbagrowanego Tšadowa, jo wudař w lěše 1847 dolnoserbsko-nimski słownik swójego nana, předny togo parta.

(1. wobraz na str. 48)

Jan Z.B. Šyndlar (1758-184) jo w lěše 1813 wudař „Mały serbsko-rusko-polski słownik“ za praktiske zaměry w casu napoleonskich wójnow.

(2. wobraz na str. 48)

Słownik z pšíkładami

(1. wobraz na str. 49)

Prědne wudaše tradicionalneje dolnoserbskeje „Pratyje“.

(2. wobraz na str. 49)

Prědny pšedsedař „Maśice Serbskeje“ Jan Bjedrich Tešnař (1829-1898), ako jo dolnoserbsku pismu rěc w pšawopisu a słowoskłaze wudospołniř.

Běchu-lic toš te aktiwity hyšći znamje angažerowanosci jadnotliwych dolnoserbskich intelektualnych luži, tak su ale dostali w lěse 1880 ze założenim serbskego knigłowego towaristwa „Mašica Serbska“ kšuzejšu organizatorisku bazu. W lěse 1882 jo „Mašica Serbska“ južo 224 člonkow měla, mjazy nimi wjèle burow. Wót towaristwa wudate knigły jo předawał tak pomjenjony handlař (kolportař), což jo byl małobur abo rucnikař, ako jo w zymje pšež serbske wjaski šeňał. Toš tu až do lěta 1912 formu předawanja na proviziju jo Tešnař južo w lěse 1861 zawjadł a tak su pšíšli pó žaseštysacach knigły do luda.

Móžo se gronić, až jo se ze casa założenja Nimskego Rajcha w lěse 1871 wopěranje pšešiwo pšíberajucemu narodnemu pódłocowanju zmóciňo. We wobstawnem procowanju wó znowotki zawjezenje w lěse 1888 zakazaneje fakultiwneje serbščiny na Chóšebuskiem gymnazium je tak teke w Dolnej Łužycy na zachopjeńku 90ych lět „Młodoserbske gibanje“ nastalo, ako jo se pokazało we wětšych aktiwitach na kulturnem poli a w opozicionalnem gibanju pšešiwo wótpóranju serbskego narodnego wědobnja a dalšemu pšenimcowanju.

Na Wucabnikojskem Seminarje w Starej Darbni a na Chóšebuskiem gymnazium stej w lěse 1893 a w lěse 1891 serbskej towaristwje nastajej. Do „Zwězka serbskich pšíjašelow“ słuſachu nachylnje samo 40 člonkow. Južo w lěse 1890 jo wujšeł mjasecny casopis za dolnoserbsku młožinu z titlom „Serbska wutšoba“, ale jano na krotki cas. W lěse 1894 su „Młodoserby“ znowu wudawali „Pratyju“, ako jo byla pla wejsańskich luži wjelgın woblubowana, ale Mašica Serbska běšo južo pó sedym lětach, pótakem w lěse 1887 pšestała ju wudawaś. Młodoserby su z lěta 1893 pšawidłownje pšewjadli serbske koncerty, ako su měli dwójny wuznam: K přednemu jo se pšež to engagement a wědomnostne a literariske twórjenje žěla pšírostujuceje a teke staršeje inteligence aktiwizérował, ako na pšíkład pla Fryca Rochy, Bogumiła Śwjale, Wylema Nowego, Hajna Riza a Mateja Bogumiła Broniša; k drugemu jo se burska ludność wěcej a wěcej do kulturnego žěla zapšimowała a z tym jo se skšušowało jeje narodne wědobnje. Wót Broniša w lěse 1889 założone serbske spiwańskie towaristwa w Chmjelowje, Zaspach, Škódowje ako tek w Bórkowach, Gołkojcach, Wjerbnje, Turjeju, Turnowje, Žylowje a w drugich wjaskach tworjone towaristwa su spiwali serbski. Wjèle tych towaristrow jo se wobzélowało až do lěta 1897 na lětnych serbskich koncertach a su z tym statkownje pomagali, serbske spiwy popularizérował. Toš te koncerty su se južo skóro wuwiwali k gnujucym patriotiskim zarědowanjam, což běšo do togo casa za Dolnu Łužycu celo njeznaty fenomen.

(wobraza na str. 50)

Dwě głownej wósobinje „Młodoserbskego gibanja w Dolnej Łužycy“:

Basnik Mato Kosyk (1853 – 1940) a Bogumił Śwjela, faraf a pözdjejšy sobuzałožař a wunamakař mjenja „Domowina“ (1873 – 1948).

Zasej bu wušnosć aktiwna, dokulaž jo zacuwała w serbskich koncertach winikojske aktivity, jo kšeřa wobželniki pšeskjaržyš dla „panslawistiskeje agitacije“. Z njedowěru a skepsu su nimske zastojnsta wuwiše registrérovali a su južo skóra napšawy napšešivo tomu pšewjedowali, a to pó tom, až su w pótajmnem lisće na kněžarstwo pominali „den wendischen Landestilein einige Aufmerksamkeit zuzuwenden, ehe es zu spät ist, da der Fanatismus der Wenden gegen das Deutschtum nur noch von den katholischen Polen in Posen und Westpreußen übertroffen werde“. (-rozglědnijwe na serbske žele kraja glědaš, pjerwjej až jo pšepozdže, dokulaž se fanatizm Serbow jano pšetrjefijo wót katolskich Pólakow w Póznanju a w pódwjacornej Pšuskej). Ku goźbje ceptarskeje konference w lěse 1897 w Bórkowach jo šulski rač z Frankobroda nad Odru Heiber wót serbskich pedagogow kšuše pominał, pšestaś z woplěwanim wšogo serbskego. Toś te ataki su wjadli do krize młodoserbskego gibanja w Dolnej Łužycy a za pšíduce lěta njejsu se wěcej wěrili, zjawne koncerty pšewjedowaš. We Wjerbnje su jano hyšći „swójzbne wjacorki“, a to njezjawnje, pšewjadli.

Wót stata gótownana politika pšenimcowanja pšez šulu a cerkwju a ideologiski šišć na serbsku ludnosć pšez pódrywanje jeje narodnego sebjewědobnja stej wjadlej w 19. stolěšu do wjelikego zeslabjenja serbskego etnikuma w Dolnej Łužycy a do wobgrozenja joho eksistence. Pši tom běchu spómožne: wutworjenje kompleksow mjenjejgónosći Serbow a jich wótkubljanje k pósłušnym pšuskim póddanam, socialna nuza wětšyny serbskeje wejsańskeje ludnosći, brach narodnowědobneje inteligence a pókšacowańska industrializacija z negatiwnymi wuslědkami za Serby.

Běšo-lic na zachopjeńku 19. stolěša hyšći 49 wósadow ze serbskeju namšu (wokrejs Chóšebuz 17, wokrejs Kalawa 14, wokrejs Grodk 8, wokrejs Žarow 4, wokrejs Lubin 4 a wokrejs Łukow 2), tak jo jich bylo wokoło lěta 1870 jano hyšći 26 wósadow a na kónicu 19. stolěša samo jano 12. Lěcrownož njejo serbska rěc z wótpóranim serbskich namšow wuzemrěla, su se pak z tym wuměnjenja za dalšne zeslabjenje togo serbskego twórili. Pó amtskej statistice jo bylo wokoło lěta 1900 w Dolnej Łužycy něži 36.000 Serbow, což jo wót lěta

1843 pómješenje wó 40 procentow. Ale procowanja Młodoserbów wót kónca stolëša, pšež kótarež jo se serbska wejsańska ludnosć aktiwizérowała a wóna jo se tek dejavała zapśimješ do wójowanja wó zdżaržanje etnikuma – su zbužili w tom casu nažeju, až móžo se dalšemu wóteběranju serbstwa wuspěšnje zadoraš.

(wobraz na str. 51)

Program přednego serbskego koncerta w Dolnej Łužicy w lěse 1893, organizérowany z pomocu górnoserbskich študańcow.

## 20. stolëše

Na zachopjeńku stolëša jo wjèle pokazało na nowy rozmach w narodnem żywjenju dolnołužyskich Serbow. Wót lěta 1900 su se serbske koncerty znova pswejadli, na kótarež njejsu jano pšíšli zastupjarje serbskich študańskich towaristwow, ceptarje a fararje, ale teke wejsańska młožina a luže z wokolnych jsow. Dokulaž jo w serbskich chorach wjèle lajkow z błośańskich jsow a z wokoliny Chóšebuza a Picnja spíwało, su koncerty za serbsku ludnosć wjelgin wuznamne a popularne byli. Radnje jo do wocowu biło, až starša generacija inteligence njejo se tam wobžewała. Ta jo pód móčnym antiserbiskim šíšcom južo rezignérowała a njejo wěcej wěriła na pśichodnosć swójogo luda a cesto jo samo pódprěala w swojej pôwołańskiej žélabnosći germanizatoriske póstupowanje zastojnstwow. Z lěta 1903 su pón wót študańskeje młožiny organizérowanym koncertam mjenjej a mjenjej woglédowali. W lěse 1905 jo se z koncertom w Liškowje skóńcyła wjelelětna tradicija dolnoserbskich študańskich koncertow. Tsi pśicyny mógu se za to mjenowaś.

K přednemu: Dla gospodarskeje krize wót lěta 1900 do lěta 1903 jo pšecej mjenjej Serbow zachopiło študērowaś, tak až jo licba študańcow w pśiducych lětach wjelgin snadna była. Tak jo na pśiklad w lětach wót 1900 do 1914 jano pěš serbskich gymnazistow na Chóšebuskiem gymnasiumje maturowało. W lěse 1912 jo dolnoserbska študērujuca młožina wobstoała ze 6 gymnazistow, 5 študańcow na uniwersitach, 6 ceptarskich seminaristow a 9 preperandow za ceptarja, což běšo małučka licba, glědajacy na něgajšne lěta. W lěse 1901 jo na pśiklad samo 25 Dolnoserbow ceptarske wukubłanje dostało a z nich 19 na seminarje w Starzej Darbni.

**K drugemu:** Tamne serbske towaristwo, ako jo było jadno z nejaktiwniejšych spěchowarjow serbskich koncertow, jo w lěše 1905 pšestało eksistērowaš. To jo z tym zwisowało, až jo byla licba serbskich seminaristow jano małučka a až jo wumrěl seminarny direktor Lüttich, ako jo towaristwo do togo pó swých mōcach spěchował a pódprerał.

**K tšešemu:** Njegajšne Młodoserby su pó studiju raži žělali w Mašicy Serbskej, ako jo pšez to na krotki cas wuznamny rozmach měla. Bogumił Šwjela, nejwuznamnejšy zastupjař dolnoserbskeje inteligence togo casa, jo w lěše 1904, pótakem lěto pó joga pštistjenju ako pomocny farař w Serbskej cerkwi w Chóšebuzu, założył filologisku wótnožku Mašice Serbskeje, ako jo južo skóro byla organizatoriska srjejž dolnoserbskeje narodnowědobneje inteligence a jo tak praktiski ceļe kulturelne a wědomnostne žywjenje koncipěrował, koordinérował a organizérował. Až Do 25 luži jo pšichadało na jeje zarědowanja. Wjerašk w žěle towaristwa běšo w lěše 1905 južo 25. jubilej wobstaša Mašice Serbskeje, ako jo se w Chóšebuzu wóswěšił.

(Wobraz na str. 53)

Ewangeliski mjasecy casopis „Wósadnik“ jo wujšeł nejpjerwjej jano za někotare wósady, wót lěta 1906 pak za wše dolnoserbske serbske wósady.

Wót lěta 1904 do lěta 1913 jo wuchadał nabóžny casopis „Wósadnik“, w kótaremž wudawarje, wšykne něgajšne Młodoserby, njejsu jano wó cerkwinskem žywjenju w serbskej Dolnołužycy pisali, ale su teke wó aktualnych narodnych a kulturelnych pšašanjach informěrowali. Młode serbske ceptarje su pšewzeli nawjedowanje wejsańskich serbskich chorow, ako su we wjelikej licbje eksistērowali.

(wobraz na str. 54)

Wulět Bórkojskeje šule do Błotow.

(wobraz na str. 54)

Śwěšina chórgoji we wójnskem towaristwje Šködowa pla Zlego Komorowa w lěše 1911, wótbagrowany w lěše 1964.

Wósebnje aktiwnej běstej chora we Wjerbnje pód nawjedowanim Kita Pjatarja a Kita Latka a w Žylowje pód nawjedowanim Mata Riza, kótarejž stej bylē wobstawnje na serbskich koncertach slyšaś. Ale něži z lětou 1907/1908 su se předne znajmjenja stagnacie pokazali. Na kóncu lěta 1907 jo byla slědna zgromažina filologiskeje wótnožki a na głownej zgromažinje Mašice Serbskeje w samskem lěše jo se wobzeliło jano hyšči 8 člonkow. Z tym jo se skónylo aktiwne žělo dolnoserbskich Młodoserbow, ako jo wobstoało wušej 10 lět. To drje jo byl nejwuznamnejšy wopyt aktiwrowanja dolnoserbskego narodnego a kulturelnego žywjenja w nimskej Kejžorskej Rajchu a mobilizrowanja luda pšešiwo grozecemu pšenimcowanju. Lěcrownož su byli nachylne wuspěchy (rozmach chorowego žěla, nastase žiwadłowych kupkow, literarna žělabnosć jadnotliwcow, wudawanje serbskich knigłów a casopisow), jo se „Młodoserbske Gibanje“ weto rozbijało dla antiserbskego wustupowanja pšuskeje statneje běrokratije. Wóna jo wécej a wécej na pšíberajuce serbske aktivity glédała z njedowěru a samo ze starosću jo južo skóro napšawy pšešiwo nim pšewjedowała. Dokulaž bu serbske gibanje jano wót małučkeje licby intelektuelnych Serbow wugbane, jo za nimske zastojnstwa nejwécej efektivne bylo, pšešiwo toś tym serbskim procowarjam wósobiński póstupowaś. Aby jich wliw wobgranicowali, su jim dalšnu žělabnosć w Dolnej Łužycy zakazali. Tak bu na pšiklad Bogumił Śwjela w lěše 1908 rownowen do Górnjej Łužyc pšesajzony a Wylem Nowy jo akle 15 lět pó skóñcenju swójego studiuma, pótakem w lěše 1910 faru w Dolnej Łužycy dostał. Toś ta metoda, ako su južo předk lětzasetkow sakske zastojnstwa pšešiwo Młodoserbam w Górnjej Łužycy nałożowali, jo měla skóro swój wuspěch. To pak njebešo jadnučka pšicyna za to, až njejo se serbske gibanje ražilo. Južo małej licbje młodeje inteligence njejo se póraziło, masu serbskego luda za swóje ideje zagóriš, lěcrownož jo se bejnje wó to procowała a jo casy tek wuspěchy dojšila. Pšemocny jo byl pšuski „hurapatotizm“ a pšesnadny zajm jadnorych luži za narodne ideje. Wjele spiarskich towaristwow, ako su teke serbski spiiali, njejsu južo cystoserbske towaristwa byli, ale ako narodne měšane běchu w „Nimskej Spiarskem Towaristwje“ a stojachu how rowno tak pód mócnym nimsko-nacionalnym wliwom ako wójnske, sportowe a rolnikarske towaristwa. Tak teke njejo dojšlo k zgromadnemu póstupowanju towaristwow a z tym ku koordinaciji kulturelnych a góspodarskich pominanjow, což jo, ako jo znate, w Górnjej Łužycy k założenju Domowiny wjadło. Do njeje jo dla togo z Dolnej Łužyc jano „Mašica Serbska“ pšistupiła, lěcrownož su se tek procowali, towaristwa z Wjerbna, Pšiluka, Turjeja, Picnja, Dešna, Bórkow, Brjazyny, Janšoje, Hochoze, Noweje Jsy a Drjejc za pšistup do Domowiny zdobyś, dokulaž te běchu wjelgin aktiwne we wopléwanju serbskeje kultury. Wěstu rolu su pši tom teke grali: chudoba serbskich luži na jsy, napšawy germanizacije wót šule a cerkwje, mócný

ideologiski šišć pšuskich zastojnstwów na serbske fararje a ceptarje a teke powšykna klima w Pšuskej. Jano kontakty Dolnoserbow ze swojimi górnoserbskimi bratšami su nimske zastojnsta měli za krajnu pšeradu a za panslawistiske procowanja. Tak jo teke zanicenje „Młodoserbskego Gibanja“ stajało pód parolu „Kampf gegen die Verbreitung des Panslawismus“ (wójowanje pšešivo rozšyrjowanju panslawizma).

(Wobraz na str. 55)

W lěše 1926 jo spiwarske towaristwo „Nadžija“ z Budyšyna we Wjerbnje zaspiwało.

To wšyknno běšo krotko do Prědneje Swětoweje Wójny pšycyna za stagnaciju w dolnoserbskem narodnem gibanju. Njejo toš žeden žiw, až jo serbske pówójnske gibanje, ako jo mělo w Górnjej Lužycy masowu bazu, pla Dolnoserbow wóstało psisamem bžeze slědow. W lěše 1918 założonemu „Serbskemu Narodnemu Wuběrkoju“ njejo se póraziło, Dolnoserby za swóje zaměry zagóriš. Wuběrk jo se wiżeł ako zastupjař wšich Serbow Lužyce a jo měl w swójom programje take realistiske pominanja ako:

- rozdželenje kněskich dwórow wušej 80 ha,
- nacionalizacija zemskich pótładow,
- napšawy za realizérowanje narodnych pšawow Serbow (= rownopšawne zastupnistwo serbskich wobydlarjow w parlamentach, nałożowanje serbskeje rěcy w zastojnsthach a pšed sudnistwom, założenje serbskego wucabnikojskego instituta),

ale teke utopiske zaměry ako:

- awtonomne zastojnsto za Lužycu a pózdzej z togo wutwórjenje samostatnego serbskego stata abo pšízamknjenje Lužyce na Českosłowacku.

Ludowe zgromażiny k tomu w Pšiluku, Bórkowach, Janšojcach a w dalšnych jsach wokrejsa Chóšebuza njejsu měli žeden wuspěch. Nawopak, Dolnołužyske Serby su se distancérowali wót takich separatistiskich zaměrow a su zwuraznjowali, až za nich wótželenje wót nimskego rajcha niga móžno njebužo. Za to jo „Serbska Ludowa Partaja“ (Wendische Volkspartei), ako jo se wižeła ako zastupjarka Serbow a ako jo podpěrała zaměry „Narodnego Wuběrka“, jano

455 głosow pla wólbow do „Rajchstaga“ (Reichstagswahlen) w lěše 1920 w celej Dolnej Łužycy dostała. Chóšebuska župa „Hendrich Jordan“, ako bu w lěše 1921 na delegatnej konferency Domowiny we Wórjejcach bžeze zastupjarjow Dolnołužyskich Serbow założona, jo stooała dľuko jano na papjerje.

Toś to założenie jo było jedno z wšakorakich wopytowanjow, narodne a kulturelne żywjenje w Dolnej Łužycy zasej aktiwěrowaś. Wót lěta 1921 su how wustupowali wšake kulturne kupki z Górnje Łužyce, tak na písklad měšany chor z Budyšyna pód nawjedowanim Bjarnata Krawca a tek towaristwo „Nadžija“ z Budyšyna a „Radosć“ z Bukec. Wóni su pswjadli spiwarske wjacorki a žiwdłowe zarēdowanja w dolnoserbskej rěcy w lěše 1921 w Chóšebuzu, w lěše 1923 we Wjerbnje, w lěše 1924 w Turnowje, w Strjažowje a Rogoznje a w lěše 1926 zasej we Wjerbnje. Toś te wustupy su měli wjeliki wuspěch. Zagórjety jo Casnik w lěše 1923 pisał, až južo dwa tyženja pó koncerse we Wjerbnje bu spiwarske towaristwo „Zjadność“ w Strjažowje założone. Wjerbański chor jo z lěta 1927 pód nawjedowanim swójego dirigenta Maksia Golaša wěcej woplěwał serbske spiwanje a jo w lěše 1931 samo koncertowu turneu do Hamburga a do Bremena pswjadł. Žiwdłowej kupce w Janšojcach a w Hochozy stej pšawidłownje pokazowałe žiwdłowe předstajenia we swójima jsoma. „Serbski Casnik“, akož njejo pó pswenze redakcije psez Bogumiła Śwjelu w lěše 1916 žednu statnu finaciellnu pódprę dostał, jo pak z lěta 1923 pód redakciju M. Witkojc bejny rozmach dožywił. Něnto jo Casnik pisał wó temach, ako su byli zajmne za luži. Redaktorka jo se zasajála za pšawa swójego luda, demokratiju a za pšijsařstwo mjazy ludami a jo kritizěrowała nimski militarizm. W běgu šesć lět jo wóna licbu abonentow wót 200 (w lěše 1922) na 1200 (w lěše 1928) pówušyla. Mimo togo jo wóna wobogašila dolnoserbsku literaturu z gnujucymi basnjami, ako su byli wuraz zwězanosći z pšisudom serbskich luži a lubosći k serbskej domowni. Spomnješa gódne su teke ludowe basni žělašerki w tekstilnej gótnicy Marjany Domaškojc ze Cazowa. W lěše 1929 jo socialno-kritisku dramu „Z chudych żywjenja“ napisała, w kótarejž jo żywje wopisowała pšisud wejsańskeje ludnosći. Dalšne žiwdłowe graša stej napisałej ceptarja Matško z Hochoze a Karlo Jordan z Popojc, ale teke farař Herbert Cerna z Górow. Z lěta 1926 jo se teke „Mašica Serbska“ zasej pšawidłownje zmakała. Styri lěta pózdzej, w lěše 1930, jo južo južo 100 člonkow měla.

Gaž žinsa žeden toś te aktivity ako snadne a njewuznamne posužijo, su wóni weto dopokaz za to, až narodne żywjenje tek we wobšěznej fazy njejo womjelknuło a až su se pšecej a pšecej jadnotliwe wósobiny ze wšeju mócu za serbsku rěc a kulturu w Dolnej Łužycy zasajáli. To běchu teke te, ako su w lěše 1930 dostojnu swětoscć za 50 narodny žen Mašice Serbskeje pšigótowali a pswjadli. 200 spiwarkow a spiwarjow jo we Wětošowje wugótowało swězeński

program a wušej 1000 Serbow jo se wobzeliło na swěžeńskem pšeščgu, mjazy nimi 700 z 20 jsow Dolneje Łužyce. Wšykne wobzelniki su tym 25.000 pšiglédowarjam pokazali žywjeński wólu serbskego luda.

(wobraz na str. 56/57)

Swajžba bura Jaserika w Dešnje (w lěše 1927 abo 1928)

(wobraz na str. 58)

Swěžeński program za 50. narodny žen „Maśice Serbskeje“

(wobraz na str. 59)

Wjerašk swěżenia běšo pšeščg pšez Wětošow

We wjednistwje Maśice Serbskeje jo rosło dopóznaše, až jo notne, serbski lud mócnjej do swójogo žěla zapšegnuš, aby wójowanje wó narodne pšawa wětšu masowu bazu mělo.

Prědny raz pó dļukjem casu su Serby swójske pominanja za žělo w šulach póstajali. W peticji z lěta 1930 jo Maśica Serbska wó dowolnosć pšosyła, serbsku rěc w elementarnej wucbje nałożowaś. „Die Kinder sollen wendisch lesen und schreiben lernen. Im Gesangsunterricht ist das wendische Volkslied und geistliche Lied weitgehend zu berücksichtigen. Die Heimatkunde soll den wendischen Charakter des Gebietes vor Augen stellen. Der Religionsunterricht ist grundsätzlich in der Muttersprache zu erteilen.“ („Žiši muse serbski cytaś a pisaś wuknuš. We spiwańskej wucbje ma se wósebnje glědaś na serbski ludowy spiw a na kjarliž. W domownjowěze ma se na serbski charakter kraja pokazaś. Nabóžnina musy se zasadnje w maminej rěcy rozwucowaś“). Z argumentom, až serbski lud niga njejo hyšći wugronił take žycenja, jo Chóšebuski krajny rada Eichler zastuparjam pšosbow wšo wótpokazał. A to, lěcrownož jo artikel 113 Weimarskeje wustawy z lěta 1919 wšym stašanam Nimskeje wše demokratiske pšawa a lichoty garantěrował a „fremdsprachigen Volksteilen des Reiches“ („cuzorčenym lužam rajcha“) jo zawěscował, jich w ludowem rozwišu, wósebnje w nałożowaniu swojeje mamineje rěcy w šuli pódprěrowaś, lěcrownož su južo ministarske wukaze Pšuskeje žišam dowólowali, serbski cytaś a pisaś nawuknuš, gaž to jich starjejše kšě. Z tym jo měla peticija ten samski písud ako južo pšed lětzasetkom pšosba na Chóšebusku wokrejsnu synodu, w kótarejž su

serbske fararje pód nawjedowanim Bogumiła Świeje pominali węcej nałożowaś serbsku rěc w cerkwi a wěšty engagement stata pla wótkublanja serbskich prjatkarjow a ceptarjow. Stat pak njejo měl za trjebne daniž na toś te žycenja reagowaś, daniž swoje kazniske zlubjenja za Serbow realizērowaś. Tak jo se licba serbskich fararjow w Dolnej Łužicy wót 9 w lěse 1912 na 3 w lěse 1930 pómjeňowała. Wjele serbskich ceptarjow jo mimo swojeje wóle žěalo zwenka swojeje serbskeje domownje, ale w Turjeju, Turnowje, Drjenowje, Hochozy a w drugich serbskich jsach su nimske ceptarje wucyli. Wesrjejz 20-ych lět jo bylo jano 25 maminorčnych serbskich ceptarjow w celej Dolnej Łužicy. Ale jano mało z nich su serbščinu w šulskej wucbje nałożowali, což jo wót nich zmužnosć wupominało. Narodnowědobne Serby su cesto šerpjeli pód represalijami, dokulaž su nimske zastojnsta w kuždem aktualnem wugronjenju a w kuždem aktiwnem žěle Serbow wiželi třach panslawizma. Jano ten fakt, až jo se na jubilejnem zarědowanju Mašice Serbskeje w lěse 1930 we Wětošowje wobželiła delegacija Čechow, jo byl pšycyna za to, až jo Wilhelm Kube, wótpošlańc pšuskego krajnego sejma a pózdzej gauleiter NSDAP, wušy prezident prowince Bramborska a w casu nacionalsocializma „Reichskommissar für Belorußland“ póminal wót pšuskego kněžarstwa napšawy pšešiwo „hoch und landesverrätsche Agitation der Tschechen“ a kšuše pšešiwo Serbam póstupowaś, kenž maju kontakty z Čechami. Take politiske nuzkanje jo se wě mělo teke swój wužytk: do lěta 1933 jo se licba člonkov na 50 pómjeňowała a licba aktiwnych člonkov Mašice Serbskeje njejo ducent pšetrjefila.

(Wobraz na str. 60)

Někotare wót nacionálnych socialistow póstajone napšawy za wótpóranje wšogo serbskego ze zjawnego wědobnja

Pó pšewzešu mócy w lěse 1933 su nimske nacionálne socialisty pšešiwo Serbam dwójnu taktiku měli:

K prědnemu su swóju politiku germanizacije pšecej wěcej zwězowali z napšawami wunuzowanja pšešiwo reprezentantam serbskego kulturnego žywjenja: Južo w měrcu lěta 1933 su zakazali Serbski Casnik a Mašica Serbska bu nuzkana, pšistupiš do „Verband für deutsche Kultur“, což jo bylo jeje likwidacija. Totalny zakaz Mašice jo slědował w lěse 1937. Mina Witkojc, dlujkolétna wuspěšna redaktorka Casnika, jo južo w lěse 1926 dla swójego wobželenja na europskem kongresu narodnych mjeňsynow nimskim zastojnstm nadpadnula a jo w lěse 1931 dla jeje demokratiskego myslenia

musyła złożyć redakcję dolnoserbskiego tygodnika. Już w latach 1932 i 1933 su ju wlakli przed sądownictwem dla „českej agitacji“ i „nimskonjepšjašelneje politiki“, a w latach 1933 i 1934 su jej pón zakazali żełać jako redaktorka. Później bu jej samo zakazane, we Łužycy przebywała. Po raz kolejny przesądzenie Wjerbańskiego ceptarja i dirigenta chora Maksa Golaša nazajdu w 1933 niejedno se kulturnej kupce jano nabejny wumělski wojewódzki pismo przejęte, ale chor jo z tym zgubił swój serbski charakter.

K drugiemu su naciszy wopytali, serbską ludność za swoją ideologię zdobywała i za swoje zamierzenia zapiegowała. Już w kwietniu 1933 bu z pomocą naciszu w Bórkowach założone „Verein zur Pflege des Spreewälder Volkstums“, którego przewodniczący Fischer jo wyleżał raz nowym mócnarjom pślibował zwrotność Błošanarjów, ako su se oficjalnie wcześniej i wcześniej jako Niemcy deklarowali. Zwrotność k nimskemu ludowi i k nimskiej wósciejskiej bu zwieszana ze zawieszeniem „die Blutsverwandtschaft des deutschen Ostens zu erhalten“. Taktika nowych mócnarjów jo mela wótpogląd, że małym i zaprzodka mimo namocy wso serbskie wótpórzała zjawisko i ten nimski charakter Łužycy i jej wobylarjów wuzwigowała. Za to su samo pśewiadli antropologiczne pśepytywanie z zamierzeniem dopokazania, aż su Serby pójawiły się nimskiego pochodzenia i z tej pory su półtakiem Niemcy. Za Błošanarja su na przykład toż te swójorazności wusłyszeli: Woni su „ein mittelgroßer Stamm mit mäßig langer und ziemlich breiter, dabei runder Kopfform und mit niedrig bis schwach mittelhohem, mittelbreitem Gesicht, dessen Haarfarbe mehr dunkel als blond ist, bei dem sich zu etwa gleichen Teilen blaue und mischfarbige neben wenig braunen Augen finden und dessen Nasenformen vorwiegend gerade bis wellenförmig und konkav sind, ohne daß jedoch konkave Formen fehlen. Die Blutsgruppenverteilung weist auf örtliche Zusammenhänge.“.

(wobraz na str. 61)

Hyšći w decembrze 1935 jo był „Domowniski“ wjacore Maśice Serbskie. Jeje slědne zarędzanie bělo w latach 1936 w mlynje Dubkowa pla Lipiego.

(wobraza na str. 62)

Dolnoserbska basnikarka a casníkarka Mina Witkojc (1893 – 1975) bu w lěše 1941 z Łužice wupokazana.

(wobraz na str. 62)

Geheime Staatspolizei

Wjaskam a zagonam, ako su měli cystoserbske mjenja, su dali nimske pómjenjowanje, kótarež su někotare až do žinsajšnego dnja zdžaržali: Dobrisstroh – Freienhufen, Dlugy – Fleißdorf, Särchen – Annahütte, Dubraucke – Eichwege, Zschornegosda – Schwarzheide, Syckadel – Siegadel, Weißagk – Märkischheide (žinsa Wětošow). Wuraza „Wenden“ a „wendisch“ stej se minuš musałej, dokulaž oficielnje njejo nic wěcej dejavało pokażas na wobstaše njenimskeje ludnosći w Dolnej Łužicy.

(wobraz na str. 63)

Wurězk z pisma Himmlera. „Někotare myslí k wobchadanju z lužimi cuzych ludow na pódzajtšu“.

Ale žycony wjeliki wuspěch germanizacije njejo se zgłucił. Nacionalnosocialistiska rasowa politika z antiserbskeju orientaciju jo zawirowała, až jo se we wšakich serbskich wjaskach píši licenuž ludnosći w lěše 1939 jano mało Serbow ako take tek wuznało (Rogozna 5, Góry 30, Janšoje 0, ale 15 lět přezy togo běchu to w tych wjaskach hyšči 362, 338 a 696 luži). Weto jo pokazało píši tom licenuž hyšči 3484 Dolnoserbow swoju narodnu písliušnosć: w Dešnje 490, w Žylowje 282, w Hochozy 583, w Drjejcach 305, we Wjerbnje 225 a w Turnowje 594. Gestapo jo wižeła w takem serbskem wuznašu jasne politiske měnjenje a wobglědowašo jo ako „pšípóznaše“ za to, až su pšešiwo nowym mócnarjam. Jano mało fararjow njejo se dało zatšašyś. Bogumił Śwjela jo hyšči do lěta 1941 w Dešnje pšedewšym serbski prijatkował a to až do píšikaza „keine öffentlichen Gottesdienste in wendischer Sprache mehr“ (žedne zjawne namšy wěcej w serbskej rěcy). Tek fararja Herbert Kittel a H. Schmidt stej we swójima wósadoma Wjerbno a Depsk serbsku rěc nałożował. Wěcej a wěcej su nacisty něnto glédali na serbske ceptarje. Jano jich eksistence by pšinosowała k wobstašu serbskeje rěcy. Dokulaž su wóni hyšči wugbali žywe kulturne žělo (rěcywěda, wopłewanje nałogow, cerkwja), kótarež jo zadorało skóncenju serbskego problema, jo rajchski ministař za wědomnosć, wótkublanje a ludowe

kubłanje w lěse 1940 měl wótpoglěd, 16 serbskich ceptarjow psesajžíš z Chóšebuskego wokrejsa do takich stron, žož njeusu žedne mještiny cuzeje narodnosći „fremdvölkische Minderheitengruppen“. Dalej su se dejali „na kuždy pad“ psesajžíš do nimskich stron farař Bogumil Šwjela (Dešno), Měto Wjeńcko (Strobice, žinsa žel města Chóšebuza), Herbert Kittel (Wjerbno) a Martin Gutzeit (Liškow), ako su byli nejsprocniwjejše spěchowarje serbskego ludojstwa. Na wukaz Hitlera jo pak psesajženje dejava byś akle pō wójnje, dokulaž běšo měnjecy, až škody psez njemjery takich napšawow mógu byś wětše ako škody psez wóstajanie tych luži na swójom městnje. Zawěscé jo Hitler měl take mějenje psez změnu militarnej situacije pō póraczce w bitwie pla Moskwy a psez dalšne dobyśa Cerwjeneje Armeje.

(wobraz na str. 64)

Zakaz serbskich namšow

Ale pšešiwo jadnotliwym Serbam, ako su wědobnje swójo ludojstwo dalej woplěwali abo su pokazali solidarnosć ze słowjańskimi popajžeńcami abo k žěloju nuzkymi wukrajnikami, su surowje a brutalnje póstupowali. Tak su zawrěli pšípoznatu ludowu wumělcówku Pawlinu Krawcowu z Gołkojc do koncentraciskego lěgwa, dokulaž jo njebójaznje propagěrovala serbske ludowe wumělstwo. W lěse 1936 jo 3000 swójich dolnoserbskich pupkow na Olimpiske graşa do Barlinja pósłała a jo swóje žěla na wustajeńcach w celej Nimskej a w lěse 1938 teke w Českej pokazała. Tsi lěta pózdzej, krotko pō jeje puščenju jo wóna wumrěla na slědach šerpjenjow pšebywanja w KZ. Dwě serbskej burowce z Mósta stej dostałej wusoku štrofu w pokutarni, dokulaž stej z pójajžeńcami gromadu wukrajne sčelaki wótpoſluchałej. Tek Měto Lažki, bur z Wjerbna, ako jo južo předk lěta 1933 wjelgin aktiwny w serbskem žywjenju był a ako běšo žedne raze w Praze na drastwowych swěženjach, jo dla swójeje pódþery za wukrajne žělaſerje, kenž běchu k žěloju w Nimskej nuzkane, stoał pód kšajjojskim doglědom gestapo.

Take humanistiske zažaržanje jadnorych Serbow njeběšo wuwzeše. Jano ten fakt, až jo se wjèle Serbow njeglédajucy na fašistiski terror wuznało k swójej narodnosći, až su byli pšešiwo nacionalnemu socializmoju a až su měli wjeliku sympatiju za te słowjańskie luže, kenž běchu k žěloju w Nimskej nuzkane, běšo pšycyna za nimske zastojnsta, zjniewužýwaś swóju móć. Wóni su wobtwarzowali, až stej serbska rěc a serbske ludstwo tsašnej elementa za wěstoš nimskego rajcha. Až pak njejo dojšlo k planowanemu fizyskemu wutamanju Serbow, ako jo to „Reichsführer SS Heinrich Himmler“ w lěse 1940

w swójom znamen pismje wó „Behandlung der Fremdvölkischen im Osten“ pominał a ako jo było napisane w pótajmnych planach nacijow, kenž su kšeli „ganze Wendei“ ewakuěrowaś jo měo swoje pšicyny w dalšem wótběgu Drugeje Swětoweje Wójny. Pó porazce pla Stalingrada su nacije měli hynakše priority, tak až njejsu se jich plany na gluku věcej realizěrowali.

Za Serbow w Dolnej Łužycy běšo nowy zachopjeňk pó kóncu Drugeje Swětoweje Wójny wjelgin komplíkovany. Antiserbska politika, kenž stej stat a cerkwja pšez stolěša pšewjedowařej a sistematiske pšenimcowanje serbskeje ludnosći stej nagótowařej wjeliku škodu w Serbach. Wšuži běchu cwiblowanja, tšachy a njedowěra. Ako južo pjerwjej su wobstojali pšedsudki pšešivo Serbam, jich rěcy a kulturje. Nowe mócnarje w krajnem kněžarstwje Bramborskeje a we wokrejsnych amtach njejsu nic za to gótowali, aby pšedsudki nimskeje ludnosći wótpórali. Nawopak, jich wašnja zažaržanja jo w přednach pówjnskich lětach psinosařala k powětſenju pšešivnosćow. Za vjèle funkcjonarow njebešo serbske pšašanje věcej eksistentne. W lěše 1948 jo Chóšebuski krajny ražc Saisowa wózjawił, až su w tamnem wokrejsu w lětoma 1945/46 snadne serbske gibanja nastawali, ako su se ale ned likwiděrowali. Wón jo se pší tom póségoval na wopyty serbskich procowarjow, kenž su kšeli narodne žywjenje pó wójnje wobnowiš. Južo w awgusće lěta 1945 su něgajšne člonki Mašice Serbskeje w memorandum na sowjetsku wójnsku administraciu pominali nacionalne zakladne pšawa za swój lud, ale bóžko póderno. W septembrije lěta 1946 jo 18 Dolnoserbow a jaden zastupjař Górných Serbow pó Budyšynskem pšíklaže Domowinu zasej aktiwizěrowalo. Ako pšedsedař bu Měto Lažki wuzwolony, ako pak njejo byl pšíbytny, dokulaž bu dva dnja předk togo zavrěty wót policije, dokulaž jo se w joho domje zgromażina serbskich młodostnych pšewjadła. Na memorandum dolnołužyskego pšedsedstwa Domowiny, ako su hyšči w samskem lěše na sowjetsku militarnu administraciu w Chóšebuzu póstali a w kótaremž su Serby pšosyli wó pšewježenje serbskeje wucby a wó wótkublanje serbskich ceptarjow, njejsu wótegrono dostali.

Pla krajnego kněžarstwa w Podstupimje su nowu Domowinu nejpjerwjej raznje wótpokazali. Až do lěta 1949 njejsu ju dowólili, dokulaž njejo se nic „wobmarkowało“ wó žywjenju Serbow w Bramborskej a to godla njejsu tek wiželi žednu pšicynu za „Aktionen zur Wiederbelebung dieser Bewegung“ (akcije wózywjenja toš togo gibanja) „um kein Treibhausgewächs hochzuziehen“ (až njeby kumštnu rostlinu woplěwali), ak jo to gronił krajny pšedsedař SED Friedrich Ebert w lěše 1948 w pismje na Wilhelma Piecka. Tež Chóšebuski krajny ražc jo w samskem lěše wobtwaržił, až w swójom kraju njama daniž Serbow, daniž serbskego gibanja.

Z njedowěru su wokrejsne zastojnsta w Chóšebuzu serbske aktivity registrěrowali. Narodnowědobne Serby, ako Fryco Morling, sobuzałožař

dolnołužyskeje Domowiny, su stojali pód wobglédowanim pšež snuchlakow a Minu Witkojc su samo zavrěli, dokulaž jo dowólone serbske plakaty pśicyňała. Tak mlogi raz bu teke zavrěty Měto Lažki, pśedsedař Domowiny. W Šlichowje su wejsne zastojnsta z popajšeństwom grozily, gaž se Serby w swojej maminej rěcy rozgranajaju. Južo rozgrono mjazy dwěma Serboma jo se woglědało ako zakazane zmakanje a ako „separatistiski“ statk. W lěše 1947 su wustup žiwadłoweje kupki górnoserbskich študańcow w Hochozy wót policije zakazali.

(wobraz na str. 66)

Tradiconalny zapust w lěše 1946.

Pó šežkich wójnskich lětach su se serbske nałogi zasej woplěwali.

(wobraz na str. 67)

Dopuščenje Domowiny w Bramborskej w lěše 1949, aко jo se w Sakskej južo 10. maja 1945 wót sowjetskeje militarneje administracie dowoliła.

Taka njepšjašelna atmosfera njejo na žeden part pśinosowała k dowérje Dolnoserbow, k nowej wušnosći. Za jeje zagronite su płaśeli druge priority. Jadna z nich běšo, se staraś wó wugnańce, aко su pó 2. Swětowej Wójny z něgajšnych nimskich pódzajtšnych stron teke do Dolneje Łužyce pšišli. W decembrje lěta 1945 běšo jich licba wušej 23.000 jano we wokrejsu Chóšebuz. Młoge z nich su se wobsednuli w serbskich wjaskach wokrejsa, tak w Hochozy 513 a w Bórkowach 274. Pšež to jo se malsnje etniska struktura toś tych jsow tak pseměniła, až jo nimska rěc pśeważowała, dokulaž su nowe wobydlarje wótpokazali, słowjański rěc nawuknuš, běchu ga jich Słowjany ze swojeje domownje wugnali. K tomu su měli wše lěpšyny stata na swojej stronje, kenž jo jim wšu góspodarsku a socialnu pomoc wopokazował. Na drugem boce su zastojnsta indirektnje serbsku ludnosć nuzkali pšež pominanje, wugnańce dospołnje do zgromadnegu żywjenja we jsy integrerowaś, a to se wě z pomocu jim znateje nimskeje rěcy.

Pódobnje jo se měla ewangelska cerkwa Barlinja-Bramborskeje. Zasej a zasej su wušnosći cerkwe procowanja dolnoserbskego fararja Herberta Nowaka wó pŕistajenje w serbskej wósaže wótpokazali. W žednej měšanej serbsko-nimskiej wósaže Dolneje Łužyce njejo był serbski farań. Serbska rěc bu pó lěše 1945 praktiski wutamana ze cerkwinskego nałožowanja. Ako pŕicynu wótpokazanja serbskeje rěcy w cerkwi su měli wjeliku licbu wugnańcow we wóasadach. „Toś tym pŕišégańcam jo se musyła dań nowa domownja. Tak běšo tek pŕawje, jim dań wažne městno w zgromadnem žywjenju jsy. W takej situaciji ludnosć jsy do Nimcow a Serbow rozdželiš, su cerkwinske zastojnstwa ako škodne a ako roztšaskowanje wiželi“. Akle lětzasetki pózdzej jo cerkwińska wušnosć spóznała, až jo jeje statkowanje wopacne bylo, dokulaž běšo Serbam na škodu a jo nałožowanje serbskeje rěcy drastiski wótpórało. Akle na końcu lěta 1948 su bramborske funkcionarje chopili wó serbskem pŕašanju hynacej pŕemyslowaś. Pó dowolenju Domowiny w januarje lěta 1949 jo wóna 15. maja 1949 zachopiła oficelnje žělaś w Chóšebuzu. Skóro jo swóje aktiwnosći rozšyrjowała we wokrejsach Kalawa, Grodk a Lubin. Zajm Dolnoserbow za Domowinu běšo zapředka radny. Pší założeńskich zgromażinach Domowinskich kupkow w lěše 1949 jo se wobželiło w Brjazynje 120, w Depsku 85, we Wjerbnje 120, w Strjažowje 100 a w Turjeju 200 luži. Wót lěta 1949 su Dolnoserby dostali móžnosć, se dalejkublaś na rěčnych kursach w Chrósće a na pedagogiskich kursach w Radworju we wokrejsu Budyšyn a skóro su wujšli předne dolnoserbske knigły. Pó zawěscenju stašańskiego rownopřawa Serbow w artiklu 11 wustawy NDR jo se pŕoražilo, pŕašiwość Serbskeje Kazni z lěta 1948 za Saksku teke na Bramborskú wót lěta 1950 nałožowaś.

Domowina w Budyšynje jo se měla za zastupjarku wšich Serbow a jo se procovala swój wliw na Dolnu Łužycu skšuśowaś. W lěše 1950 jo pŕewjadla we wokrejsu Chóšebuz „Wochen der sorbischen Kultur“ (tyżenie serbskeje kultury) z pŕednoskami, kulturnymi zarědowanjamia, wustajeńcami a rozgronomi.

(wobraz na str. 68/69)

Serbske kulturne zmakanje Domowiny w lěše 1951 w Bórkowach, na kótaremž stej se wobželiłej ministarski prezent NDR Otto Grotewohl a ministarski prezent Bramborskeje Rudi Jahn.

Serbske kulturne zmakanje w lěše 1951 w Bórkowach z 30.000 gósćami z Dolneje a Górnje Łužyce jo deňalo pόgoniš kulturne žělo, ažo jo bylo tencas hyšći snadnučke a wótpóraś pesimizm a zacuše mjenjejgónosći Dolnoserbow.

To pak jo se jano zdźeła ražilo. Jadna pśycyna za to běšo fakt, až w tom casu njejo hyšći byla serbska wucba na šulach. Akle w aprylu lěta 1952 jo ministar za kubłanje wukaz za zawjeżenje serbskeje wucby wudał. Na to su chopinali ze serbskeju wucbu na 5 šulach wokrejsa Chósebuz, w Brjazynje, w Depsku, we Wjerbnje, w Žylowje a w Rogoznje. To su byli tak pomjenjone B-šule, w kótarých běšo serbćina obligatoriski šulski předmjat. Až do lěta 1958 jo se licba B-šulow na 56 zwušyla. W někotarych z nich jo było wobzělenje na serbćinje wušej 80%, tak na pśikład w Bórkowach, w Depsku, w Myšynje, w Dešnje, w Liškowje (w lěse 1976/77 wótbagrowany) a w Nowej Jsy, ale w drugich z nich jo było wobzělenje jano snadne (w Smogorjowje 32%, w Brjazynje 22%, we Wjerbnje 10% a w Popojcach 3%). To pak głównje zwisuj z nastašim centralnych šulow, do kótarýchž su wukniki z nimskich a z narodnoměšanych wjaskow chójzili. Tak jo nastase centralneje šule w Janšojcach w lěse 1960 zawiňowało wótpórjanje tamneje wucby, na kótarejž su se 3 lěta do togo hyšći wšykne wukniki a wuknice wobzělowali.

Wažna pśycyna za dalšne pśikrotcenje wobzělenja na serbskej wucbje běšo w lěse 1964 wudaty předpis. Pó njom běšo wobzělenje na serbskej wucbje jano dobrowólne a starzejše su musali pisnje k tomu pśizwoliš. Z tym jo serbska wucba zgubiła swójnu wósebnu rolu a jo jano hyšći telik gódna była, ako druge cuze rěcy. Přez to jo se licba wobzělnikow na serbskej wucbje w Dolnej Lužycy wót 831 w šulskej lěse 1960/61 na 228 w šulskej lěse 1968/69 zmjenišowała. Toš te licby pak njewugronje nic wó kwalise wucby a wó jeje wuslědkach. Powšyknje móžo se groniš, až běšo zamóžnosć, serbski powědaś, pó skóńcenju 5. rědownje, gaž su wukniki město serbćiny ruščinu wuknuli, abo pó skóńcenju šulskego casa, njedosegajucha.

(wobraz na str. 70)

Žinsajšny Dolnoserbski Gymnazium w Chósebuzu, w lěse 1952 ako „Serbska Wuša Šula“ założony.

Procowanja 50-ych lět wó zdźaržanje serbskości su nam nowe institucije a šule zawěścowali: w lěse 1952 Serbska Wuša Šula Chósebuz, w lěse 1953 serbska redakcja rozglosa, w lěse 1954 dolnoserbska rěcna šula w Dešanku (pó pśewjeżenju serbskich kursow južo lěta do togo w Bórkowach, w Běljej Górze a w Chósebuzu) a w lěse 1955 tyzenik „Nowy Casnik“ w Chósebuzu, kenž jo južo z lěta 1947 ako njepšawidłowna a wót lěta 1949 ako pšawidłowna pšíloga górnoserbskich nowinow „Nowa doba“ wuchadał. Do wócowu pak teke bijo, až jo wětšy žel serbskich institucijow – žiwadło, folklorny ansambel, nakład,

wucabnikojski wustaw, zwenkauniwersitne institucije za slěženje, muzeum a zjadnošeństwa wumělcow – w Górnjej Łužycy, w Budyšynje. To pak jo mělo swoje slědy a wustatkowanja na dolnołužyskich Serbow.

Serbske institucije a šule w Dolnej Łužycy njejsu dosć swójich wukubłanych luži měli a togodla su tam zwětšego Górnoserby z wjelikim entuziazmom a ze swójim engagementom narodne a kulturne žywjenje Dolnoserbow rozbogašowali. Cesto pak běchu wóni tek bžeźradne, jo bžeźpomocne w rozměsu historiskeje, politiskeje a socialneje specifiskeje situacije w Dolnej Łužycy, kenž jo se pokazała w snadnym narodnym sebjewědobnju, w njedosegajucem znašu mamineje rěcy a w drugich mentalnych pšašanjach. Felujucu cušiwość su te funkcionary Domowiny z Górnje Łužyce pokazali, ako su kšeli górnoserbske poměry šematiski nałożowaś za Dolnu Łužycu. Z tego su musali nastać komplikacije a konflikty. Dolnołužyske Serby su byli w sěsnosći a běchu wótwenka wobliwnowane w swójom wuželanju rozsuženjow. Ako njejsu se w lěše 1950 procowanja wó założenie swójego krajnego předsedarstwa Domowiny ražili, su pla člonkowu předsedarstwa Wylema Arndta a Manfreda Pecolda nimske zastojnsta pšesnuchlenja bydlenjowu pšewjadli a z tym jo se poměr mjazy Budyšynom a Chóšebuzom dalej zešpatnjoval. Wjele člonkam dolnoserbskeje Domowiny njejo se spódobała wót lěta 1950 pšíberajaca bliskość k politice SED. Ako „Wenden“ abo samo „Pšuske“ su se wěcej a wěcej distancérowali wót Serbow Górnje Łužyce, wót „sakskich komunistow z Budyšyna“, ako njejsu ze swójimi, gaž teke rědkimi pominanjamia za pšizamknjenje Łužyce k Českosłowakskej Republice namakali w Dolnej Łužyce žedne pšijaše.

(Wobraz na str. 71)

Prědne pósejzenje Zwězkowego předsedarstwa Domowiny w Dolnej Łužycy w lěše 1952.

(Wótłewa) Beno Šołta, SED-funkcionar Wilhelm Koenen, předsedař Domowiny Kurt Krjeńc, Jan Šołta a Dolnoserb Richard Lehmann, zastupjař předsedarja Domowiny.

Tak jo za Domowinu wobšežnje bylo, se etablěrowaś w Dolnej Łužycy. W lěše 1952 jo weto pó wugódnosćenju dotulnych wugbašow rozsužiła, až dej how mócnjej žělaś. Prědny raz jo se hyšci w tom lěše ako symboliski akt, pósejzenje Zwězkowego předsedarstwa do Chóšebuza zwołało a 5 lět pozdjez běšo tam zwězkowy kongres. Pótom jo pšejšlo samo 20 lět, pjerwjej až jo se toś ten

nejwušy gremium Domowiny zasej raz w Dolnej Łužicy zejšeł. Ako wuslědk procowanjow su weto nowe župy nastali: mimo župy Chóšebuz pón w lěše 1954 župa Gubin/Baršć a w lěše 1955 župa Kalawa/Lubin a župa Grodk. W lěše 1970 jo 65 Domowinskich kupkow w Dolnej Łužicy bylo a 16 lět pózdzej 68 kupkow (Chóšebuz 30, Kalawa/Lubin 14, Grodk 12, Gubin/Baršć teke 12). W toś tych pozitiwnych licbach pak njewižiš, až wjele člonkow Domowiny, Serby a Nimce, serbski jano njedosegajacy powědachu, což ma swóje historiske pšicyny. Pó pšepytowanju z lěta 1984 jo w župje Chóšebuz jano 56% serbski wuměļo. To běšo pšicyna za to, až su se kulturne a kublańske zarědowanja cesto nimski pšewjedowali, což běšo njespokojece, ale za situaciju w Dolnej Łužicy charakteristiske.

Glědajucy na wše procowanja njejo se w 50-tych póraziło, kulturne žělo wuspěšne wuwijaś, což jo pak zaklad wšeje narodneje eksistence. To pak jo se w 60-tych lětach pseměnjalo. Pši goźbje dnjow serbskego spiwanja w lěše 1963 su spiwali chory ze Strjažowa, Brjazyny, Hochoze, Janšojc, Mósta, Prjavoza a Žylowa a lěto pózdzej stej se na festiwalu serbskego ludowego wuměļstwa pón chor z Bageńca a rejowarska kupka z Łojojc wobzélilej. W lěše 1981 su dalšne kupki ludowego wuměļstwa wobstojali w Drjejcach, Gołkojcach, Chóšebuzu, Lubnjowje, Smogorjowje, Terpjem, Turjeju a Wjasce. K toś tomu rozmachoju serbskego kulturnego żywjenja su mimo cwiblowanja pšinosowali z lěta 1966 kužde stwórte abo pěte lěto organizérowany festiwal serbskeje kultury, pšed kótarymž su byli wokrejsne festiwale a to teke w Dolnej Łužicy. Z nich jo wujšo wjele impulsow za serbsku kulturu a kupki ludowego wuměļstwa su dostali póstarki za jeje woplěwanje. Festiwale su tek byli pgóton spisowaśelam, komponistam a twórjecym wumělcam za nowe twórby.

(wobraz na str. 72)

Dwójorēcne tofle su z lěta 1951 w Dolnej Łužicy.

Na kónicu 50-tych lět su se narażenia Dolnołužyskich Serbow za swójski kulturny centrum w Chóšebuzu, za dolnoserbsku wótnožku folklornego ansambla, za dolnoserbske žiwadło, za pódlejšenje casa wusčełanja dolnoserbskego rozglosa a za lěpšu reklamu za dolnoserbsku literaturu dla felujucych srédkow a dla felujuceje woli wjednistwa Budyšynskeje Domowiny a statnych organow wótpokazali. Akle 10 lět pózdzej su profesionalnu serbsku kulturu wěcej w Dolnej Łužicy pokazowali a z tym jeje naglědnosć pówušowiali. Wót grajneje sezony 1973/74 jo Nimsko-Serbske Ludowe Žiwadło kužde lěto pšedstajało inscenacije w dolnoserbskej rěcy. Pšawidłowne koncerty

a wustupy Serbskego Ludowego Ansambla z Budyšyna pśi góźbje Ptaškoweje swajžby a Zapusta su dolnoserbski publikum zapalowali. Wušej togo jo Domowina organizowała tradicjonelne nazymske koncerty ze serbskimi kupkami ludowego wuměstwa a to z lěta 1973 teke w Dolnej Łužycy. Pšawidłownje su něnto tek wuchadali mimo dolnoserbskich šulskich knigłow teke twórby narodnego derbstwa, antologije a druga beletristika (proza, lyrika a žišeca literatura), ale teke wědomostna literatura a wěcne knigły.

To wšykno pak njejo zadorało dalšemu wóteběranjeju togo serbskego w Dolnej Łužycy. Pó wuznašu mamy how nězi 15000-20000 Dolnoserbow ale mjenej ako połojca z nich wumějo hyšći serbski.

Ale pomjenjone pšíkłady su znankstwo za to, až jo serbska kultura pó Drugej Swětowej Wójnje teke w Dolnej Łužycy wjeliki rozmach měla. To běšo mimo cwiblowanja teke zaslužba Domowiny, ako jo se za kulturne zajmy Dolnoserbow starała a jo za to trěbne finančielne srédky wót stata dostała. Toś ta pomoc stata pak njeběšo zadermo. Statna móć NDR, ako bu předewšym reprezentērowana wót strony SED, jo za to pominala dospołne pôdrědowanje pód jeje politiku a to teke pón, gaž jo to Serbam na škodu. Wót 50-tych lět běšo teke Domowina nuzkana, ako wše druge masowe organizacie a strony w NDR, swój poměrnje samostatny kurs wopušćiš a se měš po ideologiskich pominanjach strony SED. Z togo casa jo se wósebnje starała wó powšykne politiske nadawki ako społnenje planow, zawěšenje dobrych žnijow, zaščitowanje měra a ekonomiske skšušenje NDR. W 60-tych lětach su funkcionary strony SED tu tezu zastupowali, až jo narodne pšašanje Serbow rozwězane, což jo wjadlo k tomu, až su socialistiske zaměry wažnejše byli, ako specifiske narodne aspekty. To jo na pšíkład jasne wišeš na groniidlach, pód kótarymiž su se wótměwali zwězkowe kongrese Domowiny. V. kongres w lěse 1961 jo stoojal pód groniidlom: „Skšušco Němsku Demokratisku Republiku – kraj měra a socializma – domownju Serbow“. Styrlí lěta pózdzej su pisali: „Wšu swóju móć a swóju wědu za wšostronsku natwarí socializma“.

W lěse 1973 jo Domowina měla za notne pšílubiš: „Pód wuspěšnym nawjedowanim strony žělašerskeje klase žělamy za swóju dalšnu glucnu a měrniwu pšíchodnosć w našej socialistiskej Němskej Demokratiskej Republice“. K tomu jo teke wótpowědało groniidlo: „Łužycia bužo dwójorěcna“, kótarež jo w lěse 1978 tencas w politběrowje ZK strony SED za serbske nastupnosći zagronity Fred Oelßner póstajił, ale ako bu jano lěto pózdzej změnjone na „Łužycia bužo socialistiska“.

Wšykne Serby njejsu se z takeju strategiju identificerowali. Wjele burow jo se gniwało na to, až jo se Domowina zakšipiše zasajžowała za kolektivizaciju rolnikarstwa. Ako su wesrjejž 50-tych lět cuze žělašerje w masach do Łužycie pšíšegowali, aby natwarili brunicowy kombinat Carna Plumpa, pózdzej za twař

milinarnjowu we Wětošowje a w Janšojcach a za žělo w nowych brunicownjach, jo se sedlański rum Serbow mócnje zmjeňšował, ale Domowina njejo pšešiwo tomu protestowała. Wót lěta 1964 do lěta 1989 su w Dolnej Łužycy 29 jsow ze serbskim póżělom ludnosći brunice dla wótbagrowali a k tomu hyšći 18 jsow, ako buchu zdžela wótbagrowane. Młoge Serby su měli za surowu wěrnost, až jo Domowina tak raznje energijowy program strony zaščitowała a pši tom jo zanjechała zajmy a žycenia serbskeje ludnosći.

(wobraz na str. 75)

Założenie brunicowego kombinatu Carna Plumpa w lěse 1955

Take nadwójne stojnišćo jo se w běgu casa teke na festiwalach pokazało. Wěcej a wěcej su se pôpšawne zaměry Domowiny – předstajenje serbskeje kultury, naželanje nowych twórbow a zapšimowanje serbskeje ludnosći do kulturnego žěla – zanjechali. Nadpadnje jo se wšo zaměřilo na demonstraciju narodnostneje politiki strony SED. Wesrzejz 70-tych lět su nastali předne znamjenja nowego myślenja Domowinskego wjednistwa. W srjejzíšcu joga žělabnosći su byli pšašanja serbskeje rěcy a kultury a serbskego narodnego wědobnja (pjerwjej socialistiske wědobnje). Serbske intelektualne, předewšym spisowaſel Jurij Koch, su z 80-tych lět pokazowali na negatiwne slědy brunicarstwa a z tym na wobgrozenje serbskego sedlarskego ruma. Dla swójego kritiskego měnjenja k toš tomu pšašanju jo žurnalist rozglosa, Werner Měškank, hyšći w lěse 1985 zakaz žěla w rozglosu dostał a k tomu hyšći pširucenie, za žedne lěta se pôdaš do produkcije, aby tam študérował wopšawdne problemy pši natwari socializma.

W Dolnej Łužycy běšo w lěse 1987 pó lětzasetnem pšetergowaniu zasej namša w serbskej rěcy, w lěse 1988 dwě, w lěse 1989 styri a w lěse 1990 pěš we wšakich jsach Dolneje Łužyce. Toš te serbske namšy, wót kótarychž z lěta 1991 kužde lěto něži 8 z 60 do 120 wobžělnikami mamy, su zaslužba žěloweje kupki „Serbska namša“, ako bu w lěse 1988 założona. Mimo togo jo wóna pšesajžila, až se zasej nabózne pismojstwo w dolnoserbskej rěcy wudawa a až se wusćeļaju z lěta 1989 serbske prjatkowanja w dolnoserbskem rozglosu.

W nazymje lěta 1989 zawjeżone změny, z kótarymiž jo NDR kamysy šla a kenž su wjadli k zjadnošenju Nimskeje, su Serbam wobražili nowu epochu w swójich wótměnjetnych stawiznach. Zjadnoštejske dogrono z lěta 1990 zawěſcują jim generelneje w protokolnej noticy k artikloju 35 šćit swójeje narodneje identity, a wuchowanje a dalejwuwiše serbskeje kultury. Wót togo wótwježona wustawa Bramborskeje z lěta 1992 garantěrujo jim nic jano woplěwanje rěcy,

kultury a narodnych tradicijow, ale jo teke pomoc za realizērowanie toś tych pšawow pšigroniła. Konkretne póstajenja za to su w „Kazni za wugótowanje pšawow Serbow w Bramborskej“, krotko se jej groni „Serbska kazń“. Prědny raz jo se w njej póstajiło, až jo wuznaše kriterij za pšíslušnosć k serbskemu ludoju, wóna wobgranicujo sedlarski rum Dolnoserbow, póstaja płašece zasady za wuchowanje a spěchowanje jich zajmow a pomina wutworjenje serbskich gremijow za póražowanja na krajnej a na komunalnej rowninje: Na to jo nastala „Serbska Rada“ za Bramborskú. W amtach, w bězvokrejsnych městach a w wokrejsach serbskego sedlarskego ruma su zasajízli zagronitych za serbske nastupnosći. Južo w lěse 1991 jo Bramborska nowu šulsku kazń pšewzeła, ako dawa wšyknym zajmcam w nimsko-serbskich stronach móžnosć, „serbsku rěc nawuknuš a se znajobnosći wó stawiznach a kulturje Serbow pšíswójowaš móc“. Lěto pózdzej wudane „pšedpise wó žele na serbskich a drugich šulach w nimsko-serbskich stronach“ wopřimuju k tomu detailne póstajenja. Serbska wucba se pódawa tuchylu na Dolnoserbskem Gymnaziumje w Chóšebuzu, na 25 zakladnych a na 3 cělkownych šulach a na njej se wobželuju wušej 1000 wuknikow. Aby se spadowatemu wobželenjeju na serbskej wucbje zadorało, jo se w lěse 1998 w Žylowje serbska žišownja wutwóriła, ako jo w nosarstwie Serbskego Šulskego Towaristwa a žož tuchylu 54 žěsi grajkajuci serbsku rěc wuknu. Dalše take žišownje a kupki budu slědowaš, kótarychž zaměr jo, žiši za woglědanje šuli ze serbskimi rědownjami pšigótowaš.

(wobraz na str. 76)

Serbska namša w lěse 1996 w Janšojcach

Założba za serbski lud, założona w lěse 1991 a samostatna z lěta 1999, ako spěchujou financjelne serbske wumělstwo, kulturu a wědomnosć, šulstwo, casnikojstwo a nakładnistwo z pjenezami, ako dostawa wót Zwězkowej republiky a z krajowu Sakska a Bramborska. Z tym mamy materielne zakłady za wobstojece a za nowe serbske institucije, za woplěwanje serbskich nałogow a swěženjow. Kulturne wjeraški su dny serbskeje kultury, swěženje serbskeje poezije, koncerty a literariske wjacorki. Wušej 20 ansamblow, chorow, spiwarskich, muzikowych, rejowarskich a žiwadłowych kupkow, towarzistowow za woplěwanje serbskich nałogow a serbskeje drastwy zaběrajo se z kulturnym pokładem dolnołužskich Serbow, a to mjazy drugim w Chóšebuzu, Žylowje, Janšojcach, Hochozy, Lubinje, Mosće a w Bórkowach. W lěse 1994 założony Serbski muzej w Chóšebuzu, Domowniskej špě w Dešnje a w Mósće a

Błošański muzej w Lubnjowje wopóznaju swoje woglědarje z historiju a kulturu Serbow w Dolnej Łužycy tak, ako Serbska kulturna informacija „Lodka“ w Serbskem Domje w Chóśebuzu, ako jo se z lěta 1990 wuwijał ako srježišćo narodnego a duchno-kulturelnego žywjenja Dolnoserbow.

(wobraz na str. 78)

Serbski Dom w Chóśebuzu, w kótaremž žělaju žedne dolnoserbske institucije a towaristwa

Z lěta 1992 pokazujo ORB mjasecny połgožinski dolnoserbski telewizijny program. Šula za dolnoserbsku rěc a kulturu w Chóśebuzu – něga raz Serbska rěcna šula w Dešanku, ako žinsa słuša do Ludoweje wusokeje šule Chóśebuz, ma za kuždy semester wušej 35 kursow k wšakim serbskim wěcnym pólam, z togo něži 15 rěcnych kursow. Serbski institut z Budyšyna jo zarědował w lěše 1992 w Chóśebuzu wótnožku za dolnoserbske slězenja, ako se gļownje z sociolinguistiskimi a leksikografiskimi projektami zaběra.

Južo z tych nalicenjow jo wičeš, až su serbske institucije jadnaki na Górnú a Dolnu Łužycu rozdželone, pši comž mogu se regionalne pótřeby žinsa wjele lepjzej spokojaš ako pjerwjej.

(wobraz na str. 77)

Serbski sedlarski rum w Bramborskej pó Serbskej kazni  
(z lěta 2000)

Domowina, kótaraž jo pšez pšiwzeše nowego statuta w lěše 1993 a pšez wobšyrne personelne a strukturelne změny swój proces wobnowjenja někak skónyčyla, rozmějo se ako južo pjerwjej ako zastupnica celého serbskego luda. Ako kšyšny zwězk Serbow a serbskich towaristwów słuša k njej teke regionalny zwězk Dolna Łužycy, w kótaremž jo tuchyly 42 kupkow z něži 1260 člonkami a 12 towaristwów z něži 900 člonkami, mjazy drugim Serbske šulske towaristwo z póbocnym městnom w Chóśebuzu. Domowina jo wažnje pšinosowała k statnemu woplěwanju a ku kazniskemu zaščitanju serbskego luda. Dalše polěpšenja su planowane.

Weto pak wobstoje hyšći njedostatki. Lěcrownož jo kazniski šít serbskego sedlarskego ruma zawěscony, wobstoj tšach jogo dalšego pómjeňšowanja pšez

wobstawnje rozšyrjenje brunicarstwa. Komunalne wólbne pšawo Bramborskeje jo za Serbow póstajenje wótpórało, až trjebaju nanejmjenjej 5 procentow głosow za wólbu swójjego kandidata, ale minimalnu licbu wót 20000 głosow tek njamógu dojšpiš. Komplikowana góspodarska situacija, ako jo charakterézowana wót wušej 20 procentow luži mimo žěla wokoło Chóšebuza, wót zacynjenja celých industrijowych pólów a wót wótdrogowanja młodych luži z regiona, musy se negatiwnje wustatkowaś na serbski etnikum. Kultura a wumělstwo stej w casu góspodarskeje stagnacie wósebnje wobgrozonej. Dotychměst njejo se Serbam gromaze z drugimi domacnymi ludowymi kupkami w Nimskej pórąziło, specialny paragraf za zaščitanje a spěchowanje narodnych mjeňšin do Zakładneje kazni pšíwzeš. Akle w lěše 1994 bu wótpowědná pšosba wót Zwězkowego sejma wótpokazana.

Žinsa ma kuždy, kenž swój serbski lud lubujo, pód nowymi politiskimi wobstojnosćami tu móžnoś, k zdźaržanju serbskeje rěcy a kultury pšinosowaś pšež swój engagement, pšež njesčerpliwoś a njepópuščenje we wustupowanju pšešiwo njedostatkam a pšestupjenjam w realizowanju płašiwych pšawow.

## Píseň o tržebanych městech a jsoch

Bageńc	– Bagenz	Gózdź	– Heidemühl
Baršć	– Forst	Grabin	– Finsterwalde
Bezkow	– Beeskow	Grodk	– Spremberg
Běla Góra	– Byhleguhre	Grožiščo	– Sonnenwalde
Běla Wóda	– Weißwasser	Gubin	– Guben
Bjedrichojece	– Friedersdorf	Herpna	– Repten
Bjerwałd	– Bärwalde	Hochoza	– Drachhausen
Błožyn	– Blossin	Hogrozna	– Ogrosen
Bórkowy	– Burg	Janšojece	– Jänschwalde
Brjazyna	– Briesen	Jaworka	– Kleinjauer
Brjazyna	– Groß Breesen	Kalawa	– Calau
Brody	– Pförten	Klěšník	– Wolkenberg
Bryland	– Friedland	Knorawa	– Sachsendorf
Bukęcy	– Hochkirch	Košice	– Kaschau
Carna Plumpa	– Schwarze Pumpe	Kórjeń	– Kahren
Cazow	– Zahsow	Krosyn	– Krossen
Chmjelow	– Schmellwitz	Kuparske	
Chróst	– Crosta	Bórkowy	– Burg Kauper
Celichow	– Züllichau	Łojojc	– Klein Loitz
Cowje	– Zaue	Łojow	– Groß Luja
Damna	– Dahme	Łukow	– Luckau
Depsk	– Döbbrick	Łuty	– Lauta
Dešank	– Dissenchen	Łešće	– Hornow (Spr.)
Dešno	– Dissen	Limbarg	– Limberg
Dobroług	– Dobrilugk	Lipje	– Leipe
Dolgi Brod	– Dolgenbrod	Liškow	– Groß Lieskow
Drjejce	– Drewitz	Lubin	– Lübben
Drjowk	– Drebkau	Lubnica	– Laubnitz
Dubja	– Dahme (Fluß)	Lubnjow	– Lübbenaу
Frankobrod		Luboraz	– Lieberose
nad Odru	– Frankfurt/Oder	Luboše	– Laubst
Frycowy Gaj	– Friedrichshain	Lutol	– Leuthen
Gołbin	– Gulben	Małksa	– Mulknitz
Gołkojce	– Kolkwitz	Mokra	– Uckrow
Golišyn	– Golßen	Módlej	– Madlow
Góry	– Bergen	Móst	– Heinersbrück
Góry	– Guhrow	Myšyn	– Müschen
Gózd	– Gosda	Němšk	– Niemitzsch

Nowa Cala	– Neuzelle	Tšupc	– Straupitz
Nowa Niwa	– Neu Zauche	Turjej	– Tauer
Nowa Wjas	– Neuendorf	Turnow	– Turnow
Nowa Žytawa	– Neu Zittau	Waldow	– Waldow
Otašojece	– Ottendorf Luisenruh	Wětošow	– Vetschau
Parsk	– Königswusterhausen	Wikow	– Elsterwerda
Picenjo	– Peitz	Wjaska	– Weskow
Pjakło	– Pickel	Wjelca (-ej)	– Welcow
Podstupim	– Potsdam	Wjerbno	– Werben
Popojce	– Papitz	Wörjejce	– Hoyerswerda
Póznań	– Posen	Wusoka	– Weissagk
Póžarin	– Posarin	Zaspy	– Saspow
Pricyn	– Prietzen	Zgórjelc	– Görlitz
Prizarske		Ziwiže	– Siewisch
Bórkowy	– Burg-Kolonie	Zy Komorow	– Senftenberg
Prjawoz	– Fehrow	Zušow	– Suschow
Prošow	– Preschau	Žagan	– Sagan
Prožym	– Proschim	Žarow	– Sorau
Pšíbrjog	– Fürstenberg	Želm	– Baruth
Pšíbor	– Fürstenwalde	Žemí	– Sommerfeld
Pšíbusz	– Priebus	Žraka	– Schrake (Fluß)
Pšíluk	– Preilack	Žylow	– Sielow
Radwor	– Radibor		
Riga	– Riga		
Rogozno	– Willmersdorf		
Rukow	– Liebenwerda		
Slepice	– Schleipzig		
Sliwiń	– Schlieben		
Smogorjow	– Schmogrow		
Sosny	– Zossen		
Storkow	– Storkow		
Strjažow	– Striesen		
Strobice	– Ströbitz		
Suchogózdź	– Dörrwalde		
Škódow	– Skadow		
Šlichow	– Schlichow		
Terpe	– Terpe		
Tornow	– Tornow		
Trjobule	– Triebel		
Tšadow	– Stradow		

## **Podstupimske pšinoski k Sorabistice**

Bereits erschienene Bände:

1. *Johannes Bocatius - ein wendischer Europäer aus Vetschau.* Beiträge eines internationalen Symposiums zu Johannes Bocatius (Jan Bok). Februar 2000.
2. *Aleksandr Sergejewič Puškin (1799-1837). Wubrane basni we dwěma rěcoma. Posćonk k 200. narodnemu dnju basnika.* Z rusojiskeje do serbskeje rěcy pšenjasł Měto Pernak. April 2000.
3. Detlef Kobjela, Werner Meschkank. *Vom Regenzauberlied bis zur wendischen Pop-Ballade.* Ein Beitrag zur Musikgeschichte der Lausitz unter besonderer Darstellung der niedersorbischen Musikgeschichte. Mai 2000.
4. Peter Kunze. *Serby w Dolnej Łužycy.*  
Original: Peter Kunze. *Die Sorben/Wenden in der Niederlausitz.* Ludowe nakładnistwo Domowina. 2000 (2. nakład). Do dolnoserbščiny pšełožyl Uwe Gutšmidt, rěcne wobžělanje Gerhard Mučišk. September 2001.